

**Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка**

**ЛЕКСИКОЛОГІЯ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ
МОВИ**

Методичні вказівки до практичних занять

Суми – 2023

Рекомендовано до друку вченою радою
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С.Макаренка
(протокол № 8 від 27 лютого 2023 р.)

Рецензенти:

Герман В. В., кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Кумеда О. П., кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Укладач – Рудь О. М., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Лексикологія сучасної української літературної мови : Методичні вказівки до практичних занять / Укладач – Рудь О. М. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. 67 с.

Методичні вказівки «Лексикологія сучасної української літературної мови» укладено відповідно до програми курсу «Сучасна українська літературна мова» філологічних факультетів педагогічних університетів.

Важливе завдання методичних вказівок полягає в тому, щоб ознайомити студентів з лексико-фразеологічною системою сучасної української мови, сформувавши у них систематизовані наукові знання щодо класифікації різних лексичних явищ, спрямувати навчальний потенціал студентів на розширення їх лексичного запасу, освоєння фразеологічного фонду української мови, допомогти оволодіти лексичними нормами української літературної мови.

Основна увага зосереджена на теоретичних питаннях української лексикології. Розгляд теоретичного матеріалу супроводжується виконанням різноманітних тренувальних вправ та завдань, що допоможе студентам на практиці закріпити одержані знання.

Для студентів спеціальності «Українська мова і література» філологічних факультетів педагогічних університетів.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	5
ТЕМА: Предмет і завдання лексикології як розділу мовознавства. Слово як основна одиниця лексичної системи. Основні типи лексичних значень слова	7
ТЕМА: Омоніми. Пароніми	16
ТЕМА: Синоніми.....	22
ТЕМА: Явище антонімії в українській мові	26
ТЕМА: Лексика української мови з погляду походження	31
ТЕМА: Лексика української мови з погляду сфер уживання	42
ТЕМА: Активна і пасивна лексика сучасної української літературної мови	48
ТЕМА: Стилiстична диференціяція лексики	51
ТЕМА: Предмет і завдання фразеології як лінгвістичної дисципліни	55
ТЕМА: Багатозначність, синонімія та антонімія серед фразеологізмів.....	61
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	65

ПЕРЕДМОВА

Процес підготовки висококваліфікованих учителів повинен передбачати системний виклад теоретичних питань лексикології, фразеології та лексикографії. Глибоке наукове осмислення питань лексикології сучасної української літературної мови тісно пов'язане з розвитком у студентів навичок самостійного аналізу мовних фактів, правильної оцінки характеру вияву мовних засобів, умінь працювати з науковою та довідковою літературою, різноманітними словниками, критично оцінювати погляди різних учених на лінгвістичні проблеми.

Методичні вказівки укладено відповідно до програми курсу «Сучасна українська літературна мова» філологічних факультетів педагогічних університетів. Одним із завдань викладання навчальної дисципліни є системний аналіз лексичних значень уживаних у сучасній українській літературній мові слів, розкриття всієї складності й багатогранності цих значень, зокрема таких, як первинне і вторинне, пряме і переносне, конкретне й абстрактне, однозначних і багатозначних слів, омонімів і паронімів, синонімів і антонімів, значень контекстуальних і ситуативних, характеристика складу мови з погляду його походження, загальна експресивно-стилістична характеристика лексики, особливостей її вживання в різних стилях, визначення її активних і пасивних компонентів.

Важливе завдання методичних вказівок – ознайомити студентів з лексико-фразеологічною системою сучасної української мови, сформулювати у них систематизовані наукові знання щодо класифікації різних лексичних явищ, спрямувати навчальний потенціал студентів на розширення їх лексичного запасу, освоєння фразеологічного фонду української мови, допомогти оволодіти лексичними нормами української літературної мови.

Основна увага зосереджена на теоретичних питаннях української лексикології. Розгляд теоретичного матеріалу супроводжується виконанням різноманітних тренувальних вправ та завдань, що допоможе студентам на практиці закріпити одержані знання.

При підготовці методичних вказівок використано наукову літературу, зокрема: Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинінець М. Л. Сучасна українська мова: навч. посібник; Грищенко А., Мацько Л., Плющ М. та ін. Сучасна українська літературна мова: підручник; Караман С., Караман О., Плющ М. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник; Мойсієнко А., Бас-Кононенко О., Берковець В. та ін. Сучасна українська літературна мова: підручник; Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. М. Я. Плющ; Сучасна українська мова: підручник / за ред. О. Д. Пономарева; Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник; Ющук І. П. Українська мова : підручник.

Автор сподівається, що методичні вказівки сприятимуть ґрунтовнішій фаховій підготовці майбутніх учителів-філологів.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назва змістових модулів і тем	Кількість годин				
	Денна форма				
	Усього	у тому числі			
Лекції		Практичні	Консультації	Самост. робота	
РОЗДІЛ 1. ВСТУП					
ТЕМА 1.1. Загальні відомості про українську мову та її розвиток.	16	2	2		12
Разом за розділом 1	16	2	2		12
РОЗДІЛ 2. ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ					
ТЕМА 2.1. Фонетика як лінгвістична дисципліна.	16	2	2		12
ТЕМА 2.2. Загальна характеристика та класифікація звуків мови.	16	2	2		12
ТЕМА 2.3. Фонологія.	16	2	2		12
ТЕМА 2.4. Звукові і фонемні зміни у потоці мовлення.	20	4	4		12
ТЕМА 2.5. Чергування фонем і їх варіантів	22	4	4		14
ТЕМА 2.6. Фонетичне членування мовного потоку	16	2	2		12
Разом за розділом 2	106	16	16		74
РОЗДІЛ 3. ОРФОЕПІЯ					
ТЕМА 3.1. Орфоепія як розділ мовознавчої науки. Основні норми сучасної української літературної вимови. Правила вимови слів іншомовного походження.	14	1	1		12
ТЕМА 3.2. Особливості наголошування слів української мови	14	1	1		12
Разом за розділом 3	28	2	2	-	24
РАЗОМ ЗА СЕМЕСТР 1					
	150	20	20	-	110
РОЗДІЛ 4. ГРАФІКА ТА ОРФОГРАФІЯ					
ТЕМА 4.1. Графіка української мови.	8	1	1		6
ТЕМА 4.2. Українська орфографія як розділ мовознавства. Принципи українського правопису.	8	1	1		6
ТЕМА 4.3. Правопис м'якого знака та апострофа в українській мові.	9	1	1		7
ТЕМА 4.4. Правопис префіксів і суфіксів.	9	1	1		7
ТЕМА 4.5. Правопис слів разом, із дефісом, окремо.	10	1	2		7
ТЕМА 4.6. Правила вживання великої літери.	10	1	2		7
ТЕМА 4.7. Основні правила правопису слів	10	1	2		7

іншомовного походження.					
ТЕМА 4.8. Правопис прізвищ та географічних назв неукраїнського походження.	10	1	2		7
ТЕМА 4.9. Правила переносу слів з рядка в рядок.	6	-	-		6
Разом за розділом 4	80	8	12	-	60
РОЗДІЛ 5. ЛЕКСИКОЛОГІЯ					
ТЕМА 5.1. Предмет і завдання лексикології як розділу мовознавства. Слово як основна одиниця лексичної системи. Основні типи лексичних значень слова.	11	2	2		7
ТЕМА 5.2. Омоніми. Пароніми.	8	1	1		6
ТЕМА 5.3. Синоніми.	8	1	1		6
ТЕМА 5.4. Явище антонімії в українській мові.	9	1	2		6
ТЕМА 5.5. Лексика української мови з погляду походження.	11	2	2		7
ТЕМА 5.6. Лексика української мови з погляду сфер уживання.	9	1	1		7
ТЕМА 5.7. Активна і пасивна лексика сучасної української літературної мови.	9	1	1		7
ТЕМА 5.8. Стилiстична диференціяція лексики.	7	1	-		6
Разом за розділом 5	72	10	10	-	52
РОЗДІЛ 6. ФРАЗЕОЛОГІЯ					
ТЕМА 6.1. Предмет і завдання фразеології як лінгвістичної дисципліни.	9	1	1		7
ТЕМА 6.2. Багатозначність, синонімія та антонімія серед фразеологізмів.	9	1	1		7
Разом за розділом 6	18	2	2	-	14
РОЗДІЛ 7. ЛЕКСИКОГРАФІЯ					
ТЕМА 7.1. Лексикографія як науково-прикладний розділ мовознавства.	10	-	-	2	8
Разом за розділом 5	10	-	-	2	8
РАЗОМ ЗА СЕМЕСТР 2					
УСЬОГО ГОДИН	330	40	44	2	244

**ТЕМА: ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ЯК РОЗДІЛУ
МОВОЗНАВСТВА. СЛОВО ЯК ОСНОВНА ОДИНИЦЯ ЛЕКСИЧНОЇ
СИСТЕМИ. ОСНОВНІ ТИПИ ЛЕКСИЧНИХ ЗНАЧЕНЬ СЛОВА**

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Слово як основна мовна одиниця. Характеристика типів відношень між одиницями лексико-семантичної системи.
2. Поняття лексичного значення слова. Поділ лексичних значень на вільні та зв'язані за здатністю слова сполучатися з певним колом лексичних одиниць.
3. Основні типи зв'язаних значень: а) фразеологічно зумовлене значення; б) синтаксично зумовлене значення; г) конструктивно залежне значення.
4. Первинні та вторинні значення слів. Однозначні та багатозначні слова. Семантична структура багатозначного слова. Поняття про лексико-семантичний варіант (семему).
5. Переносне значення та переносне вживання слова. Типи переносного вживання слова: метафора, метонімія, синекдоха.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Наведіть по 10 прикладів слів, що вживаються в українській мові з вільним прямим номінативним значенням, фразеологічно та синтаксично зумовленим. Уведіть 6 слів у речення, щоб у контексті виявлявся той чи інший тип лексичного значення слів.

Завдання 2. Визначте лексичне і граматичне значення слів. Поясніть, чим мотивуються лексичні значення наведених слів.

Січень, лютий, березень, соняшник, смородина, порічка, півники, берізка, подорожник, синюха, понеділок, вівторок, середа, чорнило, пиво, держак, гоготіти, цокотіти, стукати, опеньки, підберезники, піддубники, крутиголовка, трясогузка, горихвістка, очеретянка, деркач, пугач, бугай.

Завдання 3. Подані слова поділіть на дві групи: 1) однозначні; 2) багатозначні. Багатозначні слова введіть у речення, у яких би вони реалізували

різну семантику.

Баян, тема, мікроб, тариф, сивий, братися, аксіома, знати, ямб, вигук, проворний, добрий, малий, теорія, віртуоз, виставляти, реклама, метафора, вистава, вегетаріанець, ретуш, віртуоз, тема, мікроб, красивий, малий, сивий, зрадливий, будувати, знати, красень.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Лексикологія – це розділ мовознавства, об'єктом якого є вивчення словникового складу мови. Усі слова, вживані в мові, становлять її лексику, або словниковий склад.

Історична лексикологія вивчає закономірності формування, розвитку і збагачення словникового складу мови від найдавніших часів і до сучасного стану. **Описова** лексикологія вивчає обсяг і властивості словникового складу, як він представлений у сучасній мові, тобто на сучасному етапі розвитку мови в її літературному вияві.

Лексика будь-якої мови являє собою певну систему із взаємопов'язаними й співвідносними елементами, які підпорядковані внутрішнім закономірностям цієї системи і формують певну цілісність.

Про системність лексики свідчать такі факти:

1) похідність одних одиниць з інших, можливість тлумачення будь-якого слова іншими одиницями мови;

2) можливість описати семантику слів за допомогою невеликого числа семантично найбільш важливих, так званих елементарних слів (компонентний, семний аналіз) - *летіти*: переміщуватися, повітря (крила), в одному напрямку;

3) упорядкованість і системність об'єктивного світу, що відображений у лексиці (фр. письмен А.Франс говорив: «Словник – це всесвіт, розташований в алфавітному порядку»).

Лексичні одиниці як елементи лексико-семантичної системи пов'язані між собою парадигматичними, синтагматичними та епідигматичними відношеннями.

Парадигматичні відношення (нелінійні, вертикальні, асоціативні) в лексико-семантичній системі – це відношення між словами і групами слів на основі спільності й протилежності їх значень. **Парадигма** – це група елементів (мовних знаків), що мають певну загальну властивість, але розрізняються за якоюсь ознакою. Парадигмами кваліфікують структуру багатозначного слова, синонімічні ряди, антонімічні пари, лексико-семантичні групи, семантичні поля.

Найбільшим парадигматичним об'єднанням є **лексико-семантичне поле** як сукупність лексичних одиниць, об'єднаних спільністю змісту, які відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ. Це слова, пов'язані одним і тим самим фрагментом дійсності: *напр.*, лексико-семантичне поле «часу» об'єднує такі одиниці, що означають назви неточних часових понять (*час, період, епоха, ера*), назви точних часових відрізків (*секунда, хвилина, година, доба, місяць, рік*), назви пір року (*весна, зима, літо, осінь*) тощо.

Елементарним семантичним полем (мікрополем) є **лексико-семантична група** – група слів однієї частини мови, об'єднаних словом-ідентифікатором або стійким словосполученням, значення якого повністю входить у значення інших слів групи і яке може замінити інші слова в деяких контекстах (*напр.*, частини тіла – *голова, руки, ноги, туловище, шия* тощо).

Синтагматичні відношення слова (горизонтальні) – це його лінійні, контекстні зв'язки, його сполучуваність у лінійному ряду (у словосполученнях, реченнях). Кожне слово поєднується не з будь-якими, а тільки з певними словами. Розрізняють одновалентні слова (з одиничною сполучуваністю): *скалити (зуби), гайнувати (час), вудити (рибу)*, дво-, тривалентні, а також слова з необмеженою сполучуваністю: *напр.*, *гарний, поганий* (все може бути гарним чи поганим).

Лексичну синтагматику кваліфікують як контекст слова. Мінімальним контекстом вважається словосполучення. Розрізняють **лексичний контекст**, де значення слова визначається іншими словами (*чиста постіль, чиста совість*,

чиста сторінка), і **синтаксичний**, де значення слова визначається граматичною формою слова-поширювача (*дивитися на кого* «сприймати очима»; *дивитися за ким* «підкуватися»).

Епідигматичні відношення – це асоціативно-дериваційні зв'язки між словами за формою і за змістом. Напр., слово *земля* у значенні «ґрунт» асоціюється з такими словоформами, як *земляний*, *земельний*, *землекоп*, *землевласник*, *землемір* тощо, а *земля* в значення «суша» – *земний*, *наземний*, *підземний*, *земноводний* тощо.

У науці відомі різні **критерії** при визначенні слова: **синтаксичний**, **семантико-логічний**, **психологічний** та ін.

Синтаксичним критерієм послуговувалися граматисти ще з часів Діонісія Фракійського. Словом називається найменша частина речення; це мінімальна синтаксична одиниця.

Лінгвісти XIX – початку XX ст. у визначенні слова додержувались *семантико-логічного критерію* (В. Гумбольдт, Е.Зіверс та ін.). Речення вони ототожнювали з логічним судженням, а слово, найменшу частину речення, вважали знаком окремого поняття.

Представники *психологічного напрямку* в мовознавстві (В. Вундт) вважали слово за мовний еквівалент окремого уявлення.

Деякі вчені у дефініції слова сполучали семантико-логічний і психологічний критерії, визначаючи слово як звуковий символ уявлення або поняття.

Ознаки слова: *виділюваність* (відрізняє слово від морфеми й фонему, які у мові поза словом не виступають); *відтворюваність* (слово в процесі мовлення заново не твориться, а відтворюється таким, яким воно вживається в інших словосполученнях і реченнях); *самостійність значення* (це найменша самостійна значеннева одиниця мови); *структурно-значеннева цілісність* (слово не можна довільно розкласти на окремі частини, щоб воно не втратило свого значення).

Слова – це найменша самостійна одиниця мови, що складається зрідка з

одного звука, а частіше із граматично оформленого звукового комплексу, за яким суспільною практикою закріплене певне значення і якому властива відтворюваність у процесі мовлення.

Значення слова – це зв'язок, що історично склався у певному суспільстві, між звучанням слова і тим відображенням предмета або явища, яке з'явилося і закріпилося в свідомості людини.

Поняття – це категорія мислення, логіки, воно виникає внаслідок відображення й узагальнення в свідомості людини істотних ознак і властивостей предметів та явищ навколишнього світу. Поняття є сукупністю певних людських знань про предмет чи явесь явище.

Сукупність усіх значень слова становить його **семантичну структуру**, яка характеризується як поступовою змінністю (виникають нові значення і втрачаються інші), так і відносною сталістю, що забезпечує мовне спілкування людей.

За своєю семантикою слова в кожній мові об'єднуються в певні семантичні ряди, однорідні тематичні групи. Такі об'єднання творять **семантичне поле** (*слова на означення руху; слова на означення розумової діяльності* тощо). Для назви слова в єдності всіх його значень і форм, тобто слова як структурного типу, використовується термін **лексема**.

За здатністю слова сполучатися з певними лексичними одиницями, тобто вступати з ними в синтагматичні відношення, лексичні значення поділяються на **вільні та зв'язані**.

Вільне значення слова може бути реалізоване в різних контекстах, характеризується широкою поєднуваністю з іншими мовними одиницями: *дівчина – молода, красива, струнка, весела, ласкава* тощо (але не: *стара*). Більшість значень слів у мові є вільними.

Зв'язане значення характеризується тим, що воно може реалізуватися тільки за певних синтагматичних умов, тобто слова з такими значеннями здатні вибірково пов'язуватися з іншими лексичними одиницями. Отже, сполучуваність слів із зв'язаним значенням обмежена семантичними і

екстралінгвістичними чинниками.

У системі зв'язаних значень виокремлюють:

- фразеологічно зв'язане (обумовлене) значення,
- синтаксично обмежене (зумовлене),
- конструктивно залежне.

Фразеологічно зв'язане (обумовлене) значення мають слова, що обмежені в своїх зв'язках з іншими лексичними одиницями. Такі значення реалізуються тільки в стійких словосполученнях – фразеологізмах. Наприклад: *карі очі, гнідий кінь, ходором ходити, морочити голову.*

Синтаксично обмежене (зумовлене) значення виявляється тоді, коли слово виступає лише в певній синтаксичній функції і синтаксичні властивості слова як члена речення впливають на його семантичну характеристику. Наприклад: *Молодець* (присудок) *Довженко! Я певен, що він виведе українське кіно на світовий екран* (В. Минко).

Конструктивно залежне значення реалізується тільки в окремих синтаксичних конструкціях. Конструктивна залежність виявляється у визначених формах зв'язків слів у словосполученнях: узгодженні, керуванні, приляганні. Напр., слово *море* в значенні «велика кількість», «велика площа» реалізується в конструкціях з Р.в. іменника або з означенням: *море вогнів, море пшениці, людське море.*

За характером зв'язку назв з предметами і явищами позамовної дійсності кваліфікуються **прямі, переносні (похідні) та коннотативно зумовлені лексичні значення.**

Пряме номінативне значення – це основний тип лексичного значення. У ньому відбивається об'єктивна реальність, з його допомогою визначаються й називаються поняття. Саме тому номінативне значення є базою, основою для виникнення, існування й застосування всіх інших значень.

У процесі розвитку мови слова не тільки зберігають свої номінативні значення, а часто набувають і інших, які ніби відгалузилися від основного. Так утворюються номінативно-вивідні значення слів. Усі вивідні значення слова

також є номінативними: *твердий ґрунт* —> *тверда воля, тверді ціни*. Тобто два або більше номінативних значень можуть передаватися одним словом, і одне з таких значень є основним, а інші – похідні. Вільні, незв'язані, або прямі, номінативні значення можуть виступати як основа для утворення синонімічних рядів.

Слова, набуваючи нових значень, можуть збільшувати свій семантичний обсяг, ускладнювати сферу й можливості поєднання з іншими словами. У зв'язку з цим значення слів зазнає окремих змін: воно розширюється, звужується або змінюється аж до розвитку в ньому протилежного значення.

Розширення значення відбувається тоді, коли цим словом починає називатися нове, збагачене поняття. Наприклад: *столяр, карантин, меценат, макінтош*.

Разом з розширенням лексичне значення може **видозмінюватися**: найдавнішим значенням слова *короткий* було вираження ознаки “усічений, підрізаний”, а згодом за ним закріпилося значення “невеликий у довжину, недовготривалий”.

Звуження лексичного значення слова зумовлене процесом звуження обсягу поняття, що визначається цим словом, наприклад: *билина*.

Наслідком семантичної зміни слова може бути розвиток протилежних, антонімічних значень у слові. Це явище називається **енантиосемією** (від гр. сл. *протилежний і знак*), наприклад: *благий, блаженний*.

Пряме значення становить сутність лексичного, реального змісту слова, і воно є для нього здебільшого первинним. **Прямі** номінативні значення слів безпосередньо вказують на співвідношення слова з явищами об'єктивної дійсності.

Переносне значення – це одне із значень полісемантичного слова, що співвідносне з прямим і з'явилося внаслідок перенесення найменування на інший предмет за подібністю, суміжністю чи функцією ознак, які покладені в його основу. Переносне значення слова, що є джерелом полісемії, необхідно відрізняти від його переносного вживання.

Переносне вживання за своїм змістом індивідуальне, використовується тільки в певному контексті як засіб художньої характеристики. Розрізняють такі **типи переносного вживання**: метафору, метонімію, синекдоху.

Метафора (гр. *metaphora* – переміщення, віддалення) – один з основних тропів, який полягає в перенесенні ознак з одного предмета, явища на другий на підставі подібності.

Метафора лексична – вживання слова в непрямому значенні. Напр., *бджілка* (працьовита, невтомна людина).

Метафора поетична (або розгорнута, поширена) будується на різних асоціаціях між предметами, на увиразненні якоїсь ознаки: *сміється сонце*.

Метонімія (гр. *metonymia* – перейменування) – вид тропа, переносна назва предмета чи явища, яка виникає на основі зовнішнього чи внутрішнього зв'язку між суміжними поняттями: *ходити в шовках, носити синтетику*.

Синекдоха (гр. *synekdoche* – співвіднесення) – вид тропа, переносне вживання назви частини предмета замість цілого, однини замість множини або навпаки. С. іноді розглядають як частину метонімії.

Для **коннотативно зумовлених** лексичних значень властиве те, що номінативний зв'язок з позначуванним ускладнюється додатковою інформацією про позитивну або негативну оцінку предмета чи явища, ступінь інтенсивності вияву дії або ознаки. Наприклад: *їсти, жерти, наминати, лопати, тріскати, запихатися*.

У лексичному складі мови більшість загальноновживаних слів, крім прямих значень, мають звичайно переносні, або вторинні, що з'явилися внаслідок використання одного й того ж слова для найменування різних предметів і явищ об'єктивної дійсності. Тобто більшість слів у мові багатозначні.

Разом з тим у сучасній українській мові існує певна кількість **однозначних слів**. Кожне слово в час свого виникнення було однозначним, і поява його викликана потребою дати назву якомусь одному предметові, одному явищу чи одному їх класові. До однозначних слів належать, наприклад, назви деяких рослин (*яблуня, клен*), тварин (*лось*), риб, птахів (*короп, дятел*), речей (*олівець*),

числівники (*п'ять*), термінологічні назви (*підмет, присудок*).

Багатозначність (полісемія) – це здатність слова одночасно, синхронічно виступати з різними значеннями. Серед значень багатозначного слова виділяють **основне, первинне, або пряме, стрижневе**, а також **переносні, вторинні** значення. Специфіка полісемії в тому, що кожне значення багатозначного слова тією чи іншою мірою пов'язане з основним, первинним, хоча міра близькості переносних, вторинних значень до стрижневого неоднакова.

Розрізняють такі структурні **типи полісемії**: ланцюжкова, радіальна, ланцюжково-радіальна.

При **ланцюжковій полісемії** кожне з наступних значень виводиться із попереднього, напр. *старий* – 1) який прожив багато років, дожив старості; 2) (про неживу матерію) який існує довгий час (*книжка, істина*); 3) непридатне для користування (*квиток*); 4) те, що минуло (*фасон, мода*).

При **радіальній** всі похідні значення виводяться від одного твірного, наприклад, *початок* : 1) вихідний пункт протяжності предмета, площини тощо, а також те, що прилягає до такого пункту; протилежне кінець; 2) перший момент вияву якої-небудь дії, явища, процесу; протилежне кінець; 3) те, з чого починається твір, фільм, спектакль і т. ін.; 4) зародок, першоджерело чого-небудь; 5) основа, першоелемент чого-небудь.

Ланцюжково-радіальна: *кубло* – 1) заглиблення в землі, житло тварини чи комахи; 2) людське житло, оселя, дім; 3) звірята одного приплоду, виводок; 4) місце зосередження, притулок антигромадських, або аморальних злочинник елементів.

Кожне конкретне значення багатозначного слова реалізується лише в певному словесному оточенні, в контексті, де слово має своє специфічне значення.

ТЕМА: **ОМОНІМИ. ПАРОНІМИ**

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Поняття про омонімію як лексико-семантичне явище. Основні критерії розмежування омонімії та полісемії.
2. Кваліфікація повних та часткових лексичних омонімів.
3. Типи периферійних явищ, суміжних із власне лексичною омонімією.
4. Шляхи виникнення омонімів в українській мові.
5. Явище паронімії в українській мові.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Уведіть слова в речення. Визначте, які з поданих слів здатні до омонімії, а які є багатозначними.

Дорога, зуб, лисичка, секретар, термін, пов'язувати, дати, класичний, незграбний, перо, ніж.

Завдання 2. Із художніх творів випишіть речення зі словами, здатними до омонімії. З'ясуйте їх типи (повні/ часткові; омофони, омоформи, омографи).

Завдання 3. Користуючись Словником паронімів української мови чи тлумачним словником української мови, поясніть значення наведених слів. Уведіть їх у словосполучення чи речення.

Діалектичний – діалектний – діалектологічний, дипломант – дипломат – дипломник, адрес – адреса, абонемент – абонент, музичний – музикальний, державний – державницький, програмний – програмовий – програмований, тріумфуючий – тріумфальний, культурний – культурницький – культурологічний.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Омоніми (від гр. *homos* – однаковий, *опута* – ім'я) – це слова, що мають однаковий звуковий склад, але відмінні, цілком самостійні за своїм значенням: *топити* – “підтримувати вогонь у печі або нагрівати приміщення” і *топити*

“занурювати у воду, змушувати потонути”.

Особливість слів-омонімів: ці слова хоч і мають однакове звучання й написання в усіх чи в певних граматичних формах, але за своїм значенням внутрішньо не зв'язані.

Із зовнішнього погляду омонімія подібна до полісемії. Але за своїм змістом вони суттєво відрізняються. Переносні значення багатозначного слова пов'язані з його первинним значенням, не виходять за межі цього слова, бо розвиваються внаслідок певної подібності визначуваних понять на ґрунті стрижневого значення, відгалужуються від його первинної семантики. Слова, що перебувають в омонімічних відношеннях, семантичної спільності не мають, а звуковий збіг цих різних за значенням слів стався до певної міри випадково.

Об'єктивні **критерії** розмежування полісемії й омонімії:

1. Підстановка відповідних синонімів (*тепла розмова, тепле повітря (приємне)* – полісемія).
2. Виявлення всіх можливих у мові вивідних і споріднених слів.
3. Особливості морфологічних ознак відповідних слів та їх синтаксичні зв'язки з іншими словами.

Головним же критерієм розрізнення полісемії і омонімії виступає зміст слова, співвіднесеність його з дійсністю, наявність чи відсутність внутрішнього семантичного зв'язку між співзвучними словами. Між омонімами немає будь-якого внутрішнього значеннєвого зв'язку.

Групи лексичних омонімів: повні (абсолютні); неповні (часткові).

Повні омоніми збігаються у всіх граматичних формах й існують у межах певної частини мови. Такі омоніми існують у межах певної частини мови: *бал* – вечір з танцями і *бал* – одиниця виміру сили якогось природного явища, цифрова одиниця успіху.

Неповні омоніми (часткові) збігаються лише в частині граматичних форм. Тут має місце омонімія певного слова у відношенні до частини парадигми, морфологічних форм чи навіть однієї форми іншого слова, наприклад: *кадри* (лише множина) – склад працівників і *кадри* (однина – кадр) –

знімки на кіноплівці, окремі сцени чи епізоди з кінофільму.

Крім лексичних омонімів кваліфікують типи периферійних явищ, суміжних із власне лексичною омонімією: омоформи, омофони й омографи.

Омоформи (від гр. сл., що озн. **однаковий і форма**) – це слова, що мають однаковий звуковий склад тільки в певній граматичній формі: *поле* (лан, нива) і *поле* (форма 3-ї ос. од. дієслова *полоти*); *жар* (наказова форма 2-ої особи однини дієслова *жарити*) і *жар* (розжарене вугілля; незгорілі залишки палива). Тобто такі вияви можна кваліфікувати як тип морфологічних омонімів.

Омофони (від гр. сл., що озн. **однаковий і звук**) – це слова, що збігаються за вимовою в усіх чи окремих граматичних формах, проте мають різне значення і відмінне графічне зображення: *гриби* (мн. ім. *гриб*) і *гребі* (наказова форма дієслова *гребти*).

Омографи (від гр. сл., що озн. **однаковий і пишу**) – це орфографічний тип омонімів, різних за значенням слів, що мають однакове графічне написання, але вимовляються по-різному, тобто це слова, що різняться лише наголосом: *го'ри* (ім.) і *гори'* (нак. ф. дієслова); *на'сип* (ім.) і *наси'п* (наказ. ф. дієсл.).

Омоніми також класифікуються й з погляду їх морфологічної будови. В українській мові розрізняють дві групи лексичних омонімів: кореневі, або непохідні, і словотворчі, або похідні.

Окремою групою виділяються ще **міжмовні омоніми** – слова, які повністю або в основній частині співпадають за формою, але різняться змістом у двох споріднених мовах: *неделя* “тиждень” і *неділя* “один з днів тижня”.

За походженням ці слова можна поділити на 4 групи. До **першої** входять загальнослов'янські слова, які з часом у кожній мові набули різних значень у результаті розвитку нових значень, розширення або звуження старих, втрати первинного значення в одній з мов: *болячка*.

До **другої** групи належать по-різному осмислені запозичені з інших мов слова: укр. *колір* і рос. *колер*.

До **третьої** групи відносяться паралельні утворення, які в кожній з мов

відразу набули різних значень: *гостинець*.

До **четвертої** групи входять різні за походженням слова, які випадково співпали за формою, причому такий збіг може стосуватися як двох слов'янських за походженням слів, так і слов'янського й запозиченого з інших мовних груп: *гам, орати*.

З погляду змісту до міжмовних омонімів відносяться перш за все так звані **абсолютні омоніми**, значення яких повністю не співпадає: рос. *нагадать* “щось передбачити”; укр. *нагадати* “відновити в пам'яті когось про щось”, “згадати”.

Проте значно більшу за об'ємом групу складають міжмовні омоніми, значення яких не співпадає частково (так звані **відносні омоніми**). До них належать пари слів, що різняться: а) деякими з основних значень; б) переносними значеннями; в) деякими основними й переносними значеннями: рос. *болячка* “невелика ранка”; укр. “невелика ранка” і перен. “щось неприємне, зло, недолік”.

Шляхи виникнення омонімів в українській мові:

1. Найчастіше омоніми з'являються внаслідок збігу звукового складу запозичених слів із словами споконвічно українськими: *мул* – відкладення на дні водоймища і *мул* (від лат. *mulus*) – домашня тварина;

2. Слова, що походять з різних мов, можуть набувати в українській мові однакового звукового складу: *гриф* (від гр. – міфічна істота; від нім. – частина струнного музичного інструменту; від фр. – печатка, штемпель із зображення підпису чи іншого рукописного тексту, а також його відбиток);

3. Омонімізувалися в українській мові й деякі слова, засвоєні з однієї мови: *метр* (від гр.) – одиниця довжини в метричній системі мір / літературознавчий і музичний термін;

4. Виникнення омонімів на українському ґрунті в процесі творення нових слів за допомогою існуючих засобів словотворення від тих самих чи різних коренів: *доривати* – від *риту* / від *рвати*;

5. Часткові омоніми в українській мові утворюються морфологічно-синтаксичним способом (шляхом переходу з однієї частини мови в іншу):

лютий – назва місяця / прикметник чоловічого роду;

6. Виникнення омонімів внаслідок збігу звукового складу слів після історичних змін у фонетичній системі української мови: *слати* (*шлю, шлеш*) із *сьлати* і *слати* (*стелю, стелеш*) із *стьлати*;

7. Розвиток багатозначності слова, втрата зв'язку між різними значеннями колись єдиного слова іноді веде до розпаду полісемії: *порох* – пил і вибухова речовина;

8. Зі словами літературної мови омонімічні пари можуть утворювати також діалектизми: *пуд* – міра ваги і *пуд* (діал.) – страх;

9. Походження значної кількості омонімів розглядається як цілком випадкове явище.

10. Дуже рідко запозичені слова утворюють омонімічні пари з українськими діалектизмами.

11. Омонімія в сучасній українській мові зустрічається в переважній більшості серед активної лексики, але можлива також і між історизмами та архаїзмами, які вже вийшли з активного вжитку: *віра* – тверда переконаність, впевненість у чому-небудь і *віра* – вид податку в старовину.

Пароніми (від. гр. слів, що озн. **біля, коло** та **ім'я**) – це слова досить близькі за звуковим складом і вимовою, але різні за значенням. Своєрідність їх полягає в тому, що вони мають і вимову, і написання подібні, близькі, проте не тотожні: *афект* – *ефект*, *линнути* – *риннути*, *розпещений* – *розбещений*.

Проте до паронімічних належать не всі слова, а тільки ті, які характеризуються незначною відмінністю у звуковому складі та вимові й **близькі за своєю предметною співвіднесеністю**.

У мовознавстві поняття паронімії тлумачиться по-різному. Деякі вчені паронімами називають взагалі будь-які близькі за звуковим складом слова, навіть різнокореневі, зовсім різні за значенням або семантично тотожні варіанти слів, а також антоніми. Так, в академічному виданні сучасної української літературної мови за загальною редакцією І. Білодіда паронімічні слова за характером семантичних зв'язків умовно діляться на такі групи:

а) синонімічні (*блискучий — лискучий, капля - крапля*);

б) антонімічні, коли в паронімічних зв'язках знаходяться слова з протилежним значенням (*радіти - ридати, еволюція - революція*);

в) пароніми з певною семантичною близькістю (*проносити - приносити, обмотати — обметати*);

г) пароніми однієї тематичної групи (*ніготь - кіготь, калина - малина*).

О. Волох зауважує, що обов'язковими ознаками паронімів мають бути такі:

1. Наявність спільного кореня в кожному із слів лексичної пари, тобто пароніми – це тільки однокореневі слова.

2. Наголос має бути на відповідному співзвучному складі.

3. Пароніми повинні мати кожен своє самостійне значення.

4. Префіксальні пароніми повинні мати співзвучні (подібні за звучанням) префікси, а іноді й суфікси.

5. Для паронімів обов'язкова належність до однієї частини мови.

Як твердить А. Грищенко, подібно до синонімів пароніми об'єднуються в ряди з різною кількістю слів. Визначальна особливість паронімічного ряду полягає в тому, що належні до його складу одиниці вступають у відповідне відношення насамперед на основі структурної подібності, яка, однак, не призводить до повного або часткового збігу лексичних значень.

Крім словникових, виділяють також **контекстуальні**, або поетичні, **пароніми** – близькі за звучанням слова, свідомо зближені у відповідних текстах з метою досягнення художньої виразності, стилістичного ефекту: *Дзижчать і жалять міриади версій. Ну, що ж, нехай. Я сильна, навіть зла. Я знаю: слабкість – це одна з диверсій. А я ще в диверсантах не була* (Л. Костенко).

Свідоме контекстуальне зближення слів за ознакою звукової подібності називається **парономазією**, що передбачає можливість будь-якої звукової подібності слів (*воля – доля, фарс – фарш*).

ТЕМА: СИНОНІМИ

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Поняття про явище синонімії. Синонімія як тип лексико-семантичних відношень.
2. Типи синонімів в українській мові.
3. Синонімічний ряд як системне утворення. Динамічні процеси в синонімічній групі.
4. Особливості контекстуальних синонімів. Статус лексичних дублетів у синонімічній системі.
5. Евфемізми та перифрази як різновиди синонімів.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Із художньої літератури виписіть 5 речень зі словами-синонімами. Визначте, до якого типу належать синоніми.

Завдання 2. Подані слова згрупуйте в синонімічні ряди, розмістивши синоніми так, щоб кожний наступний ілюстрував збільшений вияв позначуваного. Із синонімами одного ряду складіть речення.

Щиросердний, рішучий, хотіння, темніти, пильно, дряблий, лютий, мужній, жага, акуратно, різкий, сміливий, ретельно, охота, відвертий, холодний, колючий, багаторічний, хоробрий, вечоріти, акуратно, віковий, старий, відважний, чистосердечний, сутеніти, жадоба, давній, пронизливий, древній, щирий, доблесний, акуратно, непоборний, прямий, похилий, старанно, старовинний, безпосередній, жадання, смеркатись, дбайливо, героїчний, бажання, старинний.

Завдання 3. Утворіть синонімічні ряди з поданими словами. З'ясуйте, які зі слів-синонімів абсолютні, семантичні, стилістичні, понятійно-стилістичні.

Лякатися, вибагливий, обрій, поважний, рідкісний, різниця, сердитися, набридати, уважний, спільний.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Синоніми (від гр. сл., що озн. *однойменний*) – це слова, що означають назву того самого поняття, спільні за своїм основним значенням, але відрізняються значенневими відтінками або емоційно-експресивним забарвленням (або й тим та іншим одночасно): *пильнувати, доглядати, глядіти*.

Ознаки синонімів: здатність означати те саме поняття, вони обов'язково виступають як слова, спільні за своїм основним значенням; вони обов'язково чимось різняться між собою, мають додаткові значеннєві відтінки, різний змістовий обсяг, відрізняються мірою та якістю емоційного забарвлення, стилістичною приналежністю до певного жанру мови; виявляють різну активність у мові, характеризуються неоднаковою сферою поширення та здатністю сполучатися з іншими словами в реченні.

Синонімічний ряд становить у мові системне утворення, яке є об'єднанням слів, що визначають одне поняття; це певна мікросистема в синонімічній системі мови.

Синонімічні ряди об'єднують групи слів з граничною близькістю значень. Кожен член синонімічного ряду разом з тим виражає якийсь відтінок – значеннєвий чи стилістичний – того значення, що є загальним для всього ряду. За цими відтінками й протиставляються синоніми в межах синонімічного ряду, до якого вони належать. Отже, синонімічні ряди утворюють систему відтінків того самого поняття.

У синонімічному ряді виділяється **стрижневе слово**, або **домінанта**, **слово-показник**, що найбільш чітко визначає основний зміст, властивий членам синонімічного ряду і характеризується найзагальнішим значенням у синонімічному ряді, є носієм основних прикмет, спільним усім членам того самого синонімічного ряду, в якому воно виступає як головне, а в синонімічному словнику його використовують як реєстрове слово. У ролі стрижневого слова виступає здебільшого нейтральний синонім.

Найбільш активними в синонімічних групах є процеси синонімічної диференціації, синонімічної конкуренції і синонімічної аналогії.

Синонімічна диференціація полягає в тому, що в процесі розвитку семантики двох синонімічних слів відбувається розмежування значень. У результаті синонімічної диференціації один із синонімів може спеціалізувати своє значення і втратити синонімічні зв'язки з цією групою слів. Пор., д-р. *человѣк і людинь*.

Синонімічна конкуренція полягає в тому, що з двох синонімічних слів одно поступово звужує межі свого функціонування і нарешті залишається в діалектному мовленні або в словниковому складі літературної мови тільки як слово із експресивно-синонімічним значенням, або ж зовсім виходить з ужитку. Пор., д-р. *лоб і чело*.

У результаті **синонімічної аналогії** всі члени синонімічної групи прибирають на себе значення, властиве спочатку одному з слів: *нива – поле – лан*.

На основі протиставлення за повним і неповним збігом лексичних значень окремі мовознавці розрізняють два основні види синонімів:

1) **власне синоніми**, тобто слова з тотожним, ідентичним лексичним значенням;

2) **неповні, часткові синоніми**, або **квасісиноніми** (від лат. quasi - *майже, приблизно*), тобто слова з близьким, але не тотожним лексичним значенням.

За характером додаткових значень **лексичні синоніми** (належать до однієї частини мови й мають відмінності у значенні) діляться на три групи:

1) **семантичні, або ідеографічні, понятійні**;

2) **стилістичні**;

3) **поятійно-стилістичні, або семантико-стилістичні, синоніми**.

Семантичні синоніми, позначаючи один і той же предмет позамовної дійсності, різняться між собою додатковими значенневими відтінками, тобто обсягом семантики, яка притаманна кожному з них, наприклад: *хуртовина – завірюха – заметіль – віхола – хурделиця – сніговій*.

Стилістичні синоніми виділяються за ознакою емоційно-експресивних відтінків, наявністю у семантичній структурі відповідних слів вказівки на позитивну або негативну оцінку предмета, ознаки, дії тощо.

Стилістичні синоніми можна розподілити на дві групи: 1) синоніми, в яких з нейтральним словом синонімізуються позитивно чи негативно забарвлені емоційні слова: *обличчя, лице, вид, пика, писк*; 2) усі синоніми одного ряду емоційно забарвлені, вони протиставляються один одному тільки мірою і особливостями емоційності: *хвилюватися, тривожитися, непокоїтися, трепетати*.

Понятійно-стилістичні синоніми розрізняються значеннєвими відтінками, семантичним обсягом, емоційно-експресивним забарвленням: *поганий, гидкий, брудний, осоружний, паскудний, мерзенний*. Розташувавши такі синоніми в порядку градації, легко виявити, що кожне наступне слово не тільки виражає дещо більшу міру ознаки, інтенсивність дії тощо, а й має глибше емоційне забарвлення.

Абсолютними синонімами є слова, що розрізняються лише звучанням, абсолютно однакові за значенням, позбавлені експресивно-емоційних відтінків, наприклад: *буква, літера, графема*.

Поділяються на **групи** також синоніми за **вживаністю, за сферою поширення й за ступенем активності в мові**. З цього погляду виділяють **загальноновживані**, що входять до активного словника сучасної мови, і ті, що в своєму вжитку **обмежені діалектною або професійною сферою**, а також ті, що належать до пасивного словника.

Контекстуальні синоніми тільки в певних умовах переносного вживання набувають своєрідного значення і з цим значенням вступають у синонімічні зв'язки з іншими словами. Наприклад: *Ішов, а серце гупало схвильовано, думки, високі, солодкі, змінювали одна одну (Ю. Збанацький)*.

З лексичною синонімікою зближуються **перифраз, або парафраз** (від гр. сл. *навколо, біля і пояснюю, говорю*) – це описовий зворот мови, або поетична фігура, троп, з допомогою якого передається зміст іншого слова чи виразу,

тобто реалії називаються не прямо, а описово, через характерні їх риси: *великий Каменяр* – І. Франко.

У функції контекстуальних синонімів часто виступають в українській мові так звані **евфемізми** (від гр. сл. *добре говорю*) – слово або словосполучення, які непрямо, приховано, ввічливо визначають назви явищ, предметів, тобто відтворюють зміст у пом'якшеній формі. Наприклад: *дурний – немудрий, не хапає зірок з неба; брехня – фантазії, вигадки*.

Найчастіше синоніми виникають у мові шляхом творення нових слів від давно існуючих за допомогою різних словотворчих засобів:

- префіксальним способом (*повіяти, подихати, подувати*),
- суфіксальним (*веселун, весельчак, забавник, потішник*),
- префіксально-суфіксальним (*зклопотаний, стурбований, занепокоєний*),
- словоскладанням (*небосхил, недозвід; сінокіс, сіножать*).

Іншим джерелом збагачення синоніміки української мови є слова іншомовного походження, які вступають у синонімічні зв'язки з українськими або іншими запозиченнями (*фіаско – невдача, неуспіх*), розмовно-просторічні слова та діалектизми (*дрімати – куняти; охолоджуватися, холонути, вистигати — процахати*), розвиток багатозначності слова (прикметник *пильний* вживається в мові з кількома значеннями, а тому входить до кількох синонімічних рядів: *пильний, запопадливий, невсипуций, невтомний* “характеристика людина, яка виконує якусь роботу”).

ТЕМА: ЯВИЩЕ АНТОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Явище антонімії в українській мові.
2. Кваліфікація антонімів. Семантичні та структурні показники антонімів.
3. Енантіосемія як різновид антонімії.

4. Контекстуальні антоніми.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Доберіть антоніми до прикметників, зважаючи на багатозначність слів. Складіть з цими словосполученнями речення.

Гостра коса, гостра розмова; вільний народ, вільний одяг; пряма доріжка, пряма людина; чорна дата, чорний хід; чисте небо, чиста робота; тихий вітер, тихе життя; новий костюм, нова людина.

Завдання 2. Класифікуйте подані антоніми за типами контрарної та комплементарної протилежності.

Ворожий – дружній, холодний – гарячий, зліва – справа, рух – спокій, холостий – жонатий, завжди – ніколи, війна – мир, спека – мороз.

Завдання 3. Зробіть повний лексико-семантичний аналіз виділених слів із речень.

*Тут срібно жебонить синя-синя **долинкова** вода, я нахиляюсь до неї, п'ю її спів і прислухаюсь до шелесту отави. Я дуже люблю, як **співає** вода, – весною вона з ревінням нуртує по всій долині і, аж запінившись од люті, рве греблі, влітку – ледь-ледь **награв** у сонілку, а взимку тільки іноді спросоння писне, як в'юн, і знову спить (М. Стельмах).*

Схема лексико-семантичного аналізу слова

1. Словоформа в тексті.

2. Наявність / відсутність формальних варіантів (акцентологічних, фонематичних, морфологічних).

3. Однозначне / багатозначне слово: якщо слово однозначне, указати його лексичне значення; якщо слово багатозначне: указати кількість значення за Словником української мови в 11 т., а також значення лексико-семантичного варіанту, ужитого в наведеному тексті; визначити топологічний тип полісемії (радіальна, ланцюжкова, радіально-ланцюжкова); відобразити граф слова.

4. Тип лексичного значення: за способом номінації: пряме / переносне (указати вид перенесення – метафора, метонімія, синекдоха, функціональне

перенесення); за ступенем мотивованості: непохідне (первинне) / похідне (вторинне); за синтагматичною зумовленістю: вільне, фразеологічно зв'язане, синтаксично обмежене, конструктивно залежне.

5. Навести синоніми, з'ясувати місце поданого слова в синонімічному ряду (вид синонімії).
6. Дібрати антоніми (якщо можливо), визначити їх групу.
7. Навести омоніми (якщо можливо), зазначити їх вид і лексичне значення.
8. Навести пароніми (якщо можливо), указати їхнє лексичне значення.
9. Характеристика слова за комунікативною сферою вживання.
10. Аналіз слова за експресивно-стилістичними ознаками: функціонально-стильова характеристика; емоційно-експресивне забарвлення.
11. Належність слова до активного чи пасивного словникового складу.
12. Характеристика слова за походженням.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Антонімами (від гр. *anti* – *проти* і *opota* – *ім'я*) називаються слова, які належать до однієї й тієї самої частини мови і мають протилежні значення.

Проте визначення антонімів ґрунтується не взагалі на основі будь-яких протилежних понять, а обов'язково понять співвідносних, об'єднаних змістом на основі їх протиставлення, тобто антоніми, виражаючи реальні властивості позначуваних ними предметів і явищ, відображають крайні протилежності у межах одних і тих самих понять, наприклад: вага (*легкий* - *важкий*), температура (*гарячий* - *холодний*) тощо.

Обов'язковою умовою антонімічних відношень між словами є наявність у їх значеннях таких ознак, яким властиві якісні або кількісні зміни, перехід у **крайню** протилежність.

Лексичні одиниці вступають також у квазіантонімічні відношення на основі таких значеннєвих показників, які не становлять крайніх, або симетричних, протилежностей і, отже, не можуть вважатися власне антонімами (А. Грищенко): *бездонний* - *мілкий*, *крах* - *перемога*, *сонний* — *бадьорий*.

Характерною властивістю квазіантонімів є те, що члени відповідного лексико-семантичного відношення, як правило, протиставляються за ознаками:

- високий, інтенсивний ступінь вияву ознаки – нейтральний ступінь, відсутність ознаки (*миттєвий - повільний, бровастий - безбровий*);
- негативна оцінка – відсутність оцінки (*повзти (ледве йти) – поспішати*);
- повторна дія – антидія (*повернути - взяти*);
- досягнення – втрата результату дії (*завоювати — втратити*);
- неозначена — означена кількість (*багатозначний - однозначний*).

Антоніми поділяються за двома основними різновидами показників семантичними і структурними.

Семантична класифікація ґрунтується на відмінності між двома різновидами протилежності – контрарної (лат. протилежний, супротивний) і комплементарної (лат. доповнення, довершення).

1. Контрарна протилежність полягає в тому, що вона виражається видовими максимально протилежними поняттями, „значеннєвий” простір між якими може заповнюватися одним або кількома проміжними членами. Наприклад, між антонімами *молодий – старий* можна помістити такі назви вікової градації, як *ні молодий, ні старий, середнього віку, літній, старуватий*.

2. Комплементарна протилежність базується на відношенні між поняттями, які взаємодоповнюють одне одного, але не характеризуються будь-якими проміжними членами зі значенням ступенів або градацій вияву відповідних ознак: *холостий - жонатий, хлопець - дівчина*.

На основі вищеназваних протилежностей виділяються **три семантичні класи** антонімів.

До **першого** класу відносяться **якісно-оцінні** антоніми на позначення якісних протилежностей, здатних мати різні щодо міри або інтенсивності проміжні ступені вияву: *гарний (прекрасний, чудовий, середній) – поганий; завжди (іноді) – ніколи*.

До **другого** класу належать **координаційні** антоніми, відношення між якими ґрунтується на комплементарній протилежності між значеннями слів.

Антонімічні відношення охоплюють строго визначені пари слів, у яких відсутнє ступенювання відповідних ознак: *спереду – ззаду, війна – мир, до – після, схід – захід, однаковий – різний*.

Третій клас формують **векторні** (лат. – той, що несе) антоніми, які позначають взаємне протилежне спрямування дій, ознак і властивостей: *вливати – вилити, піднімати – опускати, нагрівати – охолоджувати, народний – антинародний*.

За спрямуванням дій і ознак виділяються також антоніми, пов'язані відношенням конверсії (лат. – перетворення, зміна). **Антоніми-конверсиви** позначають дії, ознаки, пов'язані між собою відповідними усталеними ситуаціями, взаємозалежністю, суміжністю, причиново-наслідковими відношеннями: *Учень бере завдання у вчителя - Учитель дає йому завдання*.

Як окремий різновид антонімії кваліфікують **енантіосемію** (гр. *enantios* – протилежний і *sema* – знак, ознака) – розвиток протилежних значень в одному слові: *з'їжджати, збігати* (з гори) – *з'їжджати, збігати* (на гору), *шугати* (швидко злітати вгору) – *шугати* (стрімко спускатися вниз). У лексичній системі мови виділяється також емоційно-експресивна енантіосемія, при якій лексико-семантичні варіанти багатозначного слова можуть мати протилежні позитивні і негативні оцінні значення: *Там я в гіркі й солодкі роки стояв і плакав край вікна* (В. Сосюра) – *Яків недовірливо поглядає на Терентія, догадуючись, що той десь та підкузьмив його. Чого б він таким солодким був* (М. Стельмах).

Із **структурного** погляду розрізняють два типи антонімів: різнокореневі (*рідкий – густий, зустріч – розлука*) й однокореневі (*логічний – алогічний, організований – дезорганізований*).

За протилежністю значень у лексичній системі мови виділяються загальномовні та контекстуальні антоніми.

Загальномовні (узуальні, постійні) являють собою сталу категорію в лексичній системі мови і характеризуються такими ознаками: стійким лексико-семантичним відношенням в межах антонімічних пар; регулярною

відтворюваністю в одних і тих самих синтагматичних та стилістичних умовах: *вперед - назад, початок - кінець*.

Контекстуальні (індивідуально-авторські) антоніми формують групу слів за принципом оказіонального, характерного для відповідного конкретного контексту протиставлення значень, виразної антитези, причому це не обов'язково належні до одного лексико-граматичного класу слова: *Бо, знаєте... із каторги в салони... не зразу усміхнеться чоловік...* (Л. Костенко).

На вживанні антонімів будуються такі зображальні художні прийоми, як іронія, антитеза, оксиморон.

ТЕМА: ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ПОГЛЯДУ ЇЇ ПОХОДЖЕННЯ

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Процес формування української лексики.
2. Лексичні запозичення з інших мов:
 - а) структурно-семантичні групи старослов'янзмів та їх семантичні, фонетичні та словотвірні особливості;
 - б) лексична взаємодія української мови з іншими слов'янськими мовами;
 - в) особливості запозичень з неслов'янських мов.
3. Графічне, фонетичне, граматичне та лексичне освоєння запозичень.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. З поетичних текстів Тараса Шевченка, Ліни Костенко випишіть речення із словами-старослов'янзмами. З'ясуйте семантичні, фонетичні та словотвірні ознаки старослов'янзмів. Якщо можливо, наведіть українські відповідники.

Завдання 2. Визначте на основі семантичних, фонетичних та словотвірних особливостей, до яких груп лексики з погляду походження належать подані слова.

Апостол, щока, суций, древо, суб'єкт, симфонія, гофра, кумис, екслібрис, симпатія, батько, чумак, сорочка, ландшафт, благословити, циферблат, відро, долина, суміш, мама, вареник, козак, гречка, барабан, штаб, дефіле, трава, верба.

Завдання 3. Випишіть зі словника іншомовних слів по 5 лексем італійського, грецького, німецького, французького, англійського походження. З'ясуйте їх семантичні, фонетичні та словотвірні ознаки. Наведіть приклади спільнокореневих слів з такими іншомовними основами. Складіть з ними 5 речень.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Словниковий склад української мови об'єднує **дві генетично різнопланові групи лексичних одиниць:**

- 1) споконвічно (питомо) українські слова;
- 2) слова, запозичені з інших мов.

У словниковому складі української мови провідне місце належить **споконвічній (питомій) українській лексиці**. Вона становить приблизно 90% і включає:

- 1) лексику індоєвропейського походження;
- 2) лексику праслов'янського (спільнослов'янського) походження;
- 3) лексику східнослов'янського походження;
- 4) власне українську лексику.

Ядро української лексики складають слова, успадковані від індоєвропейського лексичного фонду (V–IV тисячоліттях до н.е.). Значна частина **індоєвропейських слів** ще на праслов'янському ґрунті зазнали певних структурно-семантичних змін, деякі зовсім вийшли з ужитку, інші ж стали твірною базою для формування нових одиниць.

За семантичною структурою індоєвропейська лексична спадщина об'єднується в **кілька тематичних груп**: 1) назви спорідненості та свояцтва: *мати, син, сестра, брат, дівер* та ін.; 2) назви органів і частин тіла людини й тварини, а також деякі їх функції: *око, брова, вухо, серце, язик, їсти, пити* та ін.; 3) назви тварин і деяких їх продуктів: *звір, вівця, свиня, олень, вивірка* та ін.; 4) назви рослин та їх частин: *дерево, дуб, жолудь, солома, зерно* та ін.; 5) назви предметів і явищ природи: *сонце, місяць, зима, вогонь, вода* та ін.; 6) назви житла, господарських знарядь і предметів харчування: *дім, двері, віз, колесо, вісь, жорна, мед, сіль* та ін.; 7) назви дій, робіт, процесів: *іти, текти, везти, пхати, сидіти* та ін.; 8) назви якостей: *довгий, вузький, малий; білий, сивий, рудий, жовтий* та ін.; 9) назви чисел: *один, два, три, чотири, п'ять, сто, тисяча*.

В українській мові, крім того, виділяється досить помітний прошарок давньої (приблизно з III тисячоліття до н.е.) балто-слов'янської лексики, спільної з литовською і латиською мовами: *голова, рука, нога, долоня, доля, дух, сморід, корова, теля, зозуля, озеро, лід, юний, солодкий, глухий, кривий, сердитий* тощо.

Праслов'янський (спільнослов'янський) період розвитку української лексики тривав приблизно від початку II тисячоліття до н.е. і до VI ст. н.е. Його характеризували два визначальні і взаємопов'язані чинники:

- 1) становлення граматичної (морфологічної і синтаксичної) системи;
- 2) становлення власної лексичної системи.

Найактивніше поповнювалась такі групи лексики: назви абстрактних понять (*диво, відвага, лад, ласка, правда, кривда, гнів, радість, честь* тощо), назви диких тварин, птахів, риб (*віл, ведмідь, кінь, пес, змія, окунь, плітка* тощо), рослин (*пшениця, трава, будяк, лопух, кропива, ліщина, гай*), предметів навколишньої природи (*іскра, буря, вихор, острів, рілля, долина*), господарства, ремесла (*кузня, кошара, вікна, піч, пліт, борона, вила, відро, молот, мітла*) тощо.

У лексичному фонді праслов'янської мови з'явилося і багато запозичень з інших індоєвропейських та неіндоєвропейських мов: кельтизми (*лютий, тин, ліки*), латинізми (*вино, капуста, поганій, оцет, котел*), давньогрецизми (*корабель, огірок, вишня, левада, мак*), германізми (*блюдо, церква, дошка, король*), тюркізми (*хан, боярин, бісер*) тощо.

Східнослов'янська лексика – це слова, що їх успадкували українська мова від доби східнослов'янської мовної єдності. Вони виникли на східнослов'янському мовному ґрунті у зв'язку з розвитком нових суспільних і економічних відносин, із дальшим прогресом культури, науки, мистецтва.

У спільнослов'янський період виникло багато іменників на позначення тварин, рослин, явищ природи, приміщень, предметів побуту, професій, процесів та знарядь землеробства тощо. До слів східнослов'янського походження в українській мові можна віднести такі, як *білка, бурий, виляти, галка, горошина, гарячий, гуляти, дешевий, жайворонок, кішка, корзина, крюк, сорока, смуглий* та ін.

До спільної східнослов'янської лексики належать також слова, які утворились за допомогою тих чи інших словотворчих засобів у східнослов'янський період на ґрунті слів спільнослов'янського походження, наприклад: *косар, кільце, ложка, марево, бігун, горець, засуха, окорок* та ін.

Системний характер **власне української лексики** почав формуватися в кінці XIII – початку XIV ст.

Власне українські слова можна розпізнати за фонетичними і граматичними ознаками:

1) [o], [e], що стоять у відкритих складах, чергуються з [i], якщо потрапляють у закритий склад: *розкошувати – розкішний, зачарований – чарівний;*

2) звук [e] змінюється на [o] після шиплячих та [й] перед колишнім твердим приголосним: *женити – жонатий, шести – шостий;*

3) у словах – назвах людей за родом занять поширеними є суфікси **-ник, -івник, -ець, -овець, (-івець)**: *комірник, кравець, промовець, службовець.*

Характеристики для власне українських слів є також суфікси *-ій, -ень, -ищ-, -ин-, -от-, -неч-, -анн-, -енн-, -інн-, -ач, -аль, -ив, -ар, --езн-, -ісіньк-* тощо: *водій, палій, веселоці, ласоці, зростання, дозрівання, малесенький, гарнісінький*;

4) подовження попередніх приголосних в іменниках на **-а** при творенні збірних назв і споріднених з ними (*гілля, клоччя*), узагальнених і абстрактних понять (*безлюддя, заміжжя*);

5) префікси **су-, перед-, між- (межи-), по-, прі-** (*сузір'я, переддень, межиріччя, поверх, прізвище*).

У системі службових слів також виділяються одиниці, що вживаються тільки в українській мові: прийменники (*біля, серед, поміж, задля, щодо, з- під*), сполучники (*але, та, аби, якщо, неначе, мовби, ніж, дарма що*), частки (*хай, невже, хіба, майже, навіть*).

Власне українськими новотворами активно поповнилися такі групи лексики: назви будівель і їх частин (*будинок, приміщення, підлога, покуття, присінок*), назви одягу і взуття (*штани, спідниця, сорочка, запаска, хустка, стрічка*), назви страв і напоїв (*борщ, вареники, голубці, галушки, лемішки*), сільськогосподарські назви тощо (*урожай, озимина, молотарка*).

Абстрактна, наукова, технічна, педагогічна та ін. лексика також поповнилася власне українськими словами: *поступ, надія, кисень, питома вага, гірництво, копальня, промисловість, освіта, виховання, іспит* тощо.

У **поняттєво-термінологічному апараті** сучасної вітчизняної лінгвістики існує кілька термінів, що вживаються дослідниками для характеристики лексичного складу української мови з точки зору її походження: *запозичена й успадкована лексика, лексика іншомовного походження, іншомовна лексика, запозичення, варваризми, екзотизми, калька, інтернаціоналізми* [7].

Термін **запозичена лексика** позначає всю сукупність мовних одиниць, що проникли в українську мову шляхом безпосереднього чи опосередкованого запозичення.

Лексика іншомовного походження позначає ті складники запозиченої лексики, що пройшли тривалий етап адаптації до системи української мови, повністю освоєні на різних її рівнях (фонетичному, графічному, словотворчому, лексичному, граматичному) і втратили ознаки іншомовності. Наприклад, *козак, хата, паляниця*.

Термін **іншомовна лексика** позначає запозичену лексику, яка не втратила ознаки іншомовності (фонетичні, морфемні, семантичні, граматичні): *кашне, шасі, какаду, екстрадиція, апофеоз*.

Саме поняття **запозичення** може вживатися у двох значеннях: 1. Процес, що полягає у зверненні до лексичного складу інших мов для використання властивих їм понять і назв, які засвоюються мовою-рецептором; 2. Слова, словотворчі афікси, значення, що увійшли в мову внаслідок запозичення.

Термін **варваризми** позначає слова та словосполучення, які не освоєні українською мовою і не входять до її лексичного складу, що в писемній мові здебільшого оформляються засобами іншого алфавіту: *cito (терміново), alma mater (дослівно – мати-годувальниця; назва університету)*.

Екзотизми, або етнографізми, – це назви, які позначають поняття, реалії, предмети, що характеризують особливості життя, побуту і звичаїв інших народів: *кюре, аксакал, луїдор, фрекен*.

Калька – це слово або зворот мови повністю або частинами перекладений з іншої мови: *літописець* – калька з грецького *chronographos*, *предмет* – калька з латинського *objectum*.

Інтернаціоналізми – слова, що вживаються в багатьох неблизькоспоріднених мовах і разом з тим зберігають близькість звучання й тотожність значення: *школа, лірика, еволюція, синтез* та інші [7].

Прихід лексичних запозичень у мову зумовлюють **екстралінгвальні (зовнішні) і інтралінгвальні (внутрішні) чинники**.

Екстралінгвальні (зовнішні) чинники:

- культурні, економічні, наукові контакти між українцями та іншими народами;

- поява міжнародних телекомунікаційних мереж, посилення впливу мас-медіа та реклами;

- авторитетність мови-джерела (наприклад, вплив *французької мови*, коли Франція стала гегемоном у культурному житті та філософії у XVII – XVIII ст., у наші дні перевагу має *англійська мова*).

Інтралінгвальні (внутрішні) чинники:

- номінативна необхідність; відсутність у рідній мові відповідного слова для називання нового предмета, нового явища, поняття (*плеєр, дисплей, кастинг*);

- необхідність у розмежуванні змістовно близьких, але все ж різних понять (*стиліст – гример, брифінг – прес-конференція, дилер – торговець*);

- запозичення більш точно, ніж українське, позначає певне поняття: *пор., гламурний і кутюр'є*;

- економія мовних засобів; тенденція до заміни словосполучень і описових зворотів однослівними найменуваннями: *саміт – зустріч на найвищому рівні*.

Таким чином, лексичні запозичення виконують **номінативну функцію, компресивну (економія мовних засобів)**, компактне найменування предметів або понять; **рекламну (реклама нового, невідомого товару)**.

Найдавнішими запозиченнями є старослов'янізми, грецизми, латинізми, тюркізми, старогерманізми. Такі слова настільки асимілювалися в нашій мові, що зазвичай не сприймаються вже як іншомовний елемент.

Іншомовні слова поділяються на **дві групи:**

- 1) запозичення із слов'янських мов;
- 2) запозичення з неслов'янських мов.

Старослов'янізми – це слова, успадковані східнослов'янськими мовами від старослов'янської, що сформувалася в IX ст. на ґрунті македонського діалекту староболгарської мови.

Із **структурно-семантичного погляду** старослов'янізми поділяються на три групи:

1. **Фонетичні**, які словотворчою будовою та своїми номінативними

значеннями не відрізняються від староукраїнських відповідників, а тільки мають деякі відмінні звукосполучення: *глас – голос*.

2. Лексичні, які є специфічними утвореннями старослов'янської мови. Виникнення їх часто зумовлювалося потребами перекладу відповідних слів грецької мови: *мудрість, чистота, животворний*.

3. Семантичні, які виникли ще в праслов'янській або в індоєвропейській період, але своє специфічне значення набули в старослов'янській мові: *Бог, гріх, Господь*.

Найголовніші фонетичні риси старослов'янізмів:

1) не повноголосні звукосполучення **ра, ла, ре** між приголосними відповідно до українських **оро, оло, ере**: *враг – ворог, злато – золото*;

2) звукосполучення **ра** перед приголосним на початку слова відповідно до українського **ро-**: *раб*;

3) звукосполучення **жд** на місці слов'янського **ж (<dj)**: *вождь, страждати*;

4) початкові **є, ю** відповідно до східнослов'янських **о, у**: *єдиний, єднати*.

До словотворчих особливостей старослов'янізмів слід віднести:

1) іменникові суфікси **-знь, -тель, -ств(о), -ин(я), -тв(а), -тай**: *боязнь, мислитель, учитель, братство, гординя, молитва, глашатай*;

2) дієприкметникові суфікси **-ащ-, -ущ-, -м(ий)** у прикметниках сучасної української мови: *роботящий, суций, грядущий*;

3) префікси **воз-, пре-, пред-, со-**: *воздвигнуть, премудрий, предтеча*;

4) структурні компоненти складних слів **благо-, бого-, добро-, зло-, -град, веле-**: *благословити, богоборець, добродушний, Новоград, велелюдний*.

Деякі слова є старослов'янізмами за семантикою – вони називають релігійні поняття, є словами з абстрактним значенням чи відзначаються урочисто-піднесеним характером: *істина, тьма, собор, святий, суєта, пророк*.

Лексичні запозичення з **польської мови** простежуються вже в найдавніших писемних пам'ятках української мови: *вольность, пан, лічба, возний*. Серед полонізмів виділяється виробничо-професійна лексика (*кушнір*,

маляр), суспільно-економічна (*даровизна, застава*), адміністративно- юридична (*декларувати, апеляція, реєстр*), побутова (*панчоха, ліжко, драбина*), військова (*поєдинок, шикувати*).

Серед **старогрецизмів** розрізняють давніші запозичення (візантійського періоду) і новіші (XVI–XVII ст.). Найдавніші лексичні грецизми засвоєні старою українською мовою ще до прийняття християнства внаслідок безпосередніх торгово-економічних зв'язків східних слов'ян з Грецією та її колоніями на північному узбережжі Чорного моря. Це слова морської тематики (*корабель, парус, корал, канат*), назви предметів господарства, побуту (*ванно, миска, баня*), назви рослин, дерев і їх плодів (*кедр, вишня, кипарис, огірок, лавр*), назви тварин (*буйвіл, крокодил, єхидна*).

Окрему групу становлять **лексичні грецизми**, які перейшли до нас через старослов'янську мову після прийняття християнства і встановлення тісних контактів між східними слов'янами та Візантією: *ангел, Біблія, акафіст, вівар, ікона, кіот, кадило, ладан* тощо. Цей період відзначається також численними запозиченнями в системі **антропонімікону**: *Андрій, Анатолій, Артем* та ін.

Грецизми новішого походження засвоювалися українською мовою у зв'язку із запровадженням у школах у XVI–XVII ст. грецької мови як одного з основних предметів навчання. У цей період запозичалися головним чином терміни науки, культури, мистецтва: *граматика, лексикон, логіка, історія, синтаксис, театр, хор, філософія, бібліотека, драма, планета* тощо.

Для слів, запозичених із старогрецької мови, властиві деякі **фонетичні та словотворчі ознаки**, зокрема:

- 1) голосні [а], [е] на початку слова: *алфавіт, апостол, архів, ера, естетика*;
- 2) приголосний [ф] на початку слова: *філологія, фізика, феномен*;
- 3) звукосполучення кс, пс, мв, мп, ск: *лексика, токсичний, псевдонім*;
- 4) префікси а-, ан-, анти-, ев-: *абазія, апатія, евкаліпт, евфонія*;
- 5) суфікси –ад(а), –ид(а), –ід(а), –іск: *олімпіада, панахида, піраміда, обеліск*.

З грецької мови в українську прийшли також і окремі словотворчі елементи: корені (**авто-, агро-, ізо-, -філ, -фоб** – їх ще називають префіксоїди або суфіксоїди), префікси (**анти-, ди-, ді-, дис-, син-**), суфікси (**-іт (-ит)**): *ізогласи, агротехніка, москвофіл, женофоб, антипатія, діаметр, дисплазія, синтез*.

У складі **латинізмів** можна виділити кілька основних **семантичних груп**:

- 1) суспільно-політична лексика: *агітація, делегат, секретар*;
- 2) юридична термінологія: *адвокат, апеляція, нотаріус, прокурор*;
- 3) медична, біологічна та фізіологічна термінологія: *амбулаторія, ампутація, ангіна, імунітет, компрес, рецепт*;
- 4) мовознавча термінологія: *абрєвіатура, асиміляція, афікс, лінгвіст*;
- 5) термінологія освіти: *абітурієнт, атестат, аудиторія, декан* тощо.

Функціонують в українській мові і запозичені з латинської **морфєми: віце-, де-, контр-, -ація, -ист, -изм, -тор** та ін: *віце-прем'єр, демобілізація, контррозвідка, воєнізація, моделіст, новатор*.

Тюркізми найактивніше проникали в українську мову в період XII– XVII ст., хоча засвоєння їх почалося ще в дописемний період. Серед них також можна виділити певні **тематичні групи**:

- 1) назви побутових предметів (*диван, казан, кочерга, торба*),
- 2) назви, пов'язані з військовою справою (*орда, осавул, отаман, табір*),
- 3) назви представників соціальних груп (*бурлака, гайдамака, козак*),
- 4) назви фінансово-економічних та адміністративних понять (*казна, аришин, базар*),
- 5) назви рослин (*гарбуз, кавун, тютюн, кизил*),
- 6) назви тварин, комах, риб, птахів (*беркут, борсук, судак*),
- 7) назви продуктів харчування (*балик, ковбаса, халва, шашлик*).

З етимологічного погляду в тюркських словах можна виділити суфікси **-ак (-як), -ан, -лик, -ук, -ун, -ч(а)**, а також початкову морфему **баш** (тюрк. *баш* – голова): *маяк, качан, ярлик, гайдук, табун, парча, баштан, башлик*. Фонетичною особливістю лексичних тюркізмів є **сингармонізм** голосних,

тобто поєднання в одному слові голосних того самого ряду – переднього або заднього: *алмаз, барабан, сазан, сундук, чубук*.

Слова **німецького** походження проникали в українську мову переважно через польську і чеську, а також внаслідок безпосередніх німецько-українських контактів: *варта, верстат, фарба, муляр, ліхтар, цегла* тощо.

Визначаються такі фонетико-граматичні ознаки цих слів: звукосполучення **шт** на початку слів і **ей** після приголосних (*штатив, штиль, шлейф, швейцар*); складні слова без сполучного голосного (*бутерброд, ландшафт, циферблат*).

Слова **французького** походження також засвоювалися українською мовою через польське посередництво. Серед них виділяються такі лексико-семантичні групи: суспільно-політична термінологія (*абсолютизм, аташе, департамент*), мистецькі і літературознавчі терміни (*ансамбль, балет, водевіль, жанр, сюжет*), військова і морська лексика (*армія, арсенал, флот, капітан*), фінансово-економічна термінологія (*аванс, акція, тариф*), технічна (*кабіна, ресора, фара*).

Запозичення з **англійської мови** прийшли в українську пізніше, ніж із французької – у XIX–XXI ст. Вони позначають поняття і предмети техніки (*ескалатор, комбайн, радар*), мореплавства та військової справи (*катер, мічман*), політики, економіки, торгівлі (*банкнот, бюджет, мітинг*), спорту (*волейбол, теніс, тренер*) тощо.

Запозичення з **італійської мови** зустрічаються в пам'ятках XVII–VIII ст., проте переважна більшість їх з'являється в нашій мові у XIX–XX ст. через посередництво польської та російської мов. Це насамперед слова з галузі музично-пісенної термінології: *адажіо, акорд, альт, бас, капела, композитор, соната, тенор*.

Незначні запозичення в українській мові фіксуються з іспанської (*кабальєро, какао, карамель, кафетерій*), португальської (*кашалот, кобра*), литовської (*клубня, намітка, кульша*), фінно-угорських (*нарти, салака, сани, сьомга, тундра*) та інших мов.

Графічне освоєння іншомовного слова – це написання його українськими літерами відповідно до правил українського правопису: англ. *business* – укр. *бізнес*. Іноді графічне освоєння відбувається не відразу, а протягом певного часу слово вживається в іншомовному оформленні: *cousin* – *кузен*.

При фонетичному освоєнні невласиві для української мови звуки замінюються українськими, подібними своїм звучанням до іншомовних: *бульдог* – англ. *bulldog*. У більшості випадків запозичене слово зберігає наголос мови-джерела, проте іноді він може і змінюватися: *футбо'л*.

Граматичні форми слів, невласиві українській мові, як правило, замінюються українськими. Наприклад, фр. *la moda* – *мода*, лат. *missio* – *місія*. Запозичені слова приймають і українську систему відмінювання.

Відбуваються в запозичених словах і зміни на **семантичному рівні**. Наприклад, іменник *декан* „особа, яка очолює факультет у вищій школі” походить від латинського *decanus* „десятник”; фр. слово *vinaigre* „оцет”, а укр. *вінегрет* „назва холодної страви” тощо.

ТЕМА: ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ПОГЛЯДУ СФЕР УЖИВАННЯ

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Лексика української мови з погляду сфер уживання. Особливості функціонування загальноновживаної лексики.
2. Спеціальна лексика з обмеженим функціонуванням. Територіальні діалектизми в сучасній українській мові: лексичні, етнографічні, семантичні, словотвірні.
3. Лексична диференціація мовлення за соціальними ознаками: професіоналізми, жаргонізми, арготизми.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Розподіліть подані слова на дві групи: стилістично нейтральні (міжстильові) і стилістично забарвлені.

Ігор, лицар, фраєр, білий, над, читалка, професіонал, сюжет, Земля, молодесенький, плестися (йти), намисто, борщ, гей, Маруся, бідолаха, маржина (худоба), вайлуватий, сапер, клен, жити, дрючок, зиркнути, вдосвіта, депутат, веселеє (село), щоб, Макариха, вісім, акціонерний, генеральний писар, анонс, снігоцвіт.

Завдання 2. Запишіть до 30 діалектних слів вашої місцевості. Визначте їх типи: лексичні, етнографічні, семантичні, словотвірні.

Завдання 3. Із роману «Щоденник Мавки» Дари Корній випишіть 10 речень із жаргонізмами та арготизмами. Поясніть, з якою стилістичною метою автор їх вживає в реченні.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

За сферами вживання словниковий склад сучасної української літературної мови формує дві великі групи: загальноновживану і спеціальну лексику.

Загальноновживана, або загальнонародна, лексика включає слова, відомі всім носіям літературної мови, якими вони без обмеження користуються у своєму мовленні незалежно від додаткових соціолінгвістичних умов. Лексика загальнонародного вживання охоплює всі лексико-граматичні класи слів і складає основу словника сучасної української мови, виступає як джерело і як база дальшого поповнення і розвитку словникового складу української мови.

Поняття загальнонародної лексики до певної міри умовне, оскільки в її складі є не тільки слова, які вживають і однаково розуміють усі носії мови, але й такі одиниці, які не завжди з різних причин ними використовуються.

Названа лексика формує досить динамічну систему, відкриту для поповнення словами, які переходять із сфери обмеженого вживання. Склад загальнонародного словника може розширюватися за рахунок професійної лексики, територіально-діалектних слів. Такий функціональний перерозподіл

лексики обумовлюється екстралінгвістичними факторами, зокрема розширенням лексичного запасу носіїв літературної мови у зв'язку з підвищенням їх освітнього рівня, популяризації наукових знань у засобах масової інформації тощо.

Лексика обмеженого вживання складає значно менші підгрупи, ніж загальноновживана, і підпорядковується загальнонародному словнику або часто базується на ньому. Вона представлена переважно спеціальними або експресивно-зabarвленими словами, оскільки на характер користування словником накладається своєрідність мовного світогляду окремих груп суспільства, які вкладають в окремі слова специфічні значення.

У складі лексики обмеженого вживання звичайно виділяють **територіальні діалектизми**, які становлять велику групу слів у складі сучасної української мови. Поширення таких слів обмежується певною територією. Територіальні діалектизми класифікуються на такі основні групи: лексичні, етнографічні та семантичні.

Лексичні діалектизми – це слова, що позначають поняття, для вираження яких у загальнонародній мові вживаються назви, утворені від інших основ. У межах означуваних понять такі вияви зберігають семантичну спільність із словами загальнонародної мови і мають відмінність від них у матеріальній оболонці. Лексичним діалектизмам властивий значний ступінь словотвірної варіативності, наприклад: перший відрізаний малий шматок хліба – *окрасць, окраєць, окраєць, окрай, окрайок, країк*.

Етнографічні діалектизми – це назви місцевих реалій і понять, які не відомі або не використовуються поза межами певного говору чи групи споріднених говорів. Етнографізми не мають синонімічних відповідників у загальнонародній мові, тому такі назви передаються описово або позначаються тими самими словами, що й у говорах.

Етнографічні діалектизми охоплюють такі тематичні групи:

1) назви одягу і взуття, що мають поширення тільки серед жителів певної місцевості: *гуня* (жіноча свитка з сукна домашнього виробу), *кошуля* (вишита сорочка), *бебешка* (вид кофти);

2) назви страв місцевої народної кухні: *галагани* – вид печива; *кваша* – солодка страва з житнього борошна;

3) назви житлових і господарських приміщень та їх частин, знарядь праці, робочих процесів, предметів побуту, пов'язаних з специфікою природно-кліматичних умов і занять населення: *панера* – великий кошик з верболозу для перенесення овочів; *шпихлір* – комора для зерна і борошна;

4) назви, пов'язані з місцевим народним мистецтвом: *трембіта* – музичний інструмент, довга сурма; *флюяра* – вид чабанської сопілки;

5) деякі слова, пов'язані з місцевою народною демонологією: *мольфар* – чаклун, ворожбит, чорнокнижник; *мавка* – лісова русалка.

Семантичні діалектизми – це слова, які мають однакову зовнішню форму вираження із загальноновживаними, але відмінні від них значенням та сферою вживання. Це порівняно невелика група діалектних слів, які поза контекстом не сприймаються як відхилення від загальнонародної мови: *гора* ‘горище в житловому та господарському приміщенні’; *верх* ‘димар’; *квас* ‘мінеральна вода’; *земля* ‘долівка, земляна підлога в хаті, змащена глиною’.

До семантичних діалектизмів відносять як слова, які споріднені етимологічно і семантично із загальнонародними, так і слова, що не мають спільної етимології та семантичного зв'язку із ними. Їх кваліфікують як діалектні омоніми, що найчастіше є або іншомовними запозиченнями, або місцевими утвореннями: *порт* ‘льняна нитка’ і ‘гавань, пристань’ (з лат.).

Окремо виділяються ще **словотворчі діалектизми**, які мають спільну кореневу морфему із загальноновживаними, але відрізняються від них словотворчими морфемами чи способом поєднання корневих компонентів: *димник* ‘димар’, *кітка* ‘кішка’.

За характером відношень діалектної лексики до загальнонародного словника вона поділяється на протиставну (співвідносну) та непротиставну

(неспіввідносно). **Протиставні** діалектизми мають семантично рівнозначні відповідники в загальнонародній лексиці (лексичні, семантичні і словотворчі діалектизми). **Непротиставні** діалектизми – це етнографізми, що не мають семантично рівнозначних відповідників у загальнонародному словнику.

Традиційно в українському мовознавстві розглядаються три групи соціально обмеженої лексики: професіоналізми, жаргонізми та арготизми.

До власне **професійної лексики** належать слова, вживані групами осіб на позначення предметів і понять, які безпосередньо пов'язані з їх професійною діяльністю або родом занять. Професіоналізмам властивий високий ступінь диференціації у називанні знарядь і засобів виробництва, продуктів виробництва та їх складових частин, деталей, різних дій, процесів і супровідних умов, пов'язаних з тією або іншою сферою діяльності, тощо. Наприклад, у гончарів: *веретено* – вертикальна деталь, що обертається у підшипнику, *п'ятка* – дерев'яна підставка для круга, *лава* – місце для сидіння.

Жаргонізми (фр. *jargon*) — слова, вживані у мовленні групи людей, об'єднаних спільністю інтересів, занять, професійною діяльністю, соціальним станом. Наприклад: *хвіст* — академічна заборгованість (залік або іспит), *плавати* — відповідати на запитання, не маючи належних знань, *шпора* — шпартгалка, *зарубіжка* — зарубіжна література, *пара* — двійка тощо.

Арготизми (фр. *argot* — замкнутий, недіяльний) — лексика, що характеризує мовлення людей, які свідомо прагнуть зробити свою мову «таємною», незрозумілою для інших. Наприклад: в арго українських лірників уживалися такі слова: *дулясник* — вогонь, *кеміть* — ніч, *макохтій* — місяць, *ок син* — ліс, *ботень* — борщ, *крисо* — м'ясо тощо.

Термінологічна лексика – слова і словосполучення, які використовуються для точного, максимально несуперечливого визначення понять, що становлять специфіку галузей науки і техніки: *префікс*, *суфікс*, *флексію*.

Терміни, що позначають поняття окремих конкретних галузей науки або техніки, об'єднуються у спеціальні термінологічні системи (термінології) з

властивими їм закономірностями внутрішньої організації, взаємовідношень між відповідними номінативними одиницями (мовознавча, медична, філософська, літературознавча, етнографічна, архітектурна, музикознавча, спортивна та ін.).

Існує ряд спільних ознак, які визначають суть будь-якого терміна як лексичної одиниці спеціального, обмеженого функціонування, а саме: 1) системність; 2) наявність визначення (для більшості термінів); 3) тенденція до однозначності в межах конкретної системи термінів (термінології); 4) відсутність супровідних експресивних значень; 5) стилістична нейтральність.

Терміни можуть вступати в синонімічні відношення, наприклад: *закінчення – флексія, однозначність – моносемія*.

Розрізняють два суттєво важливі лексико-семантичні процеси — термінологізацію і детермінологізацію. Під **термінологізацією** необхідно розуміти сукупність мовних процесів, у результаті реалізації яких формуються конкретні слова — терміни, що належать до відповідних часткових термінологічних систем.

Існують такі основні **способи термінологізації**: 1) використання для позначення наукового поняття загальноновживаного слова, внаслідок чого воно термінологізується і переходить до розряду лексики обмеженого вживання, наприклад: *сторона — сторона* (трикутника), *вершина — вершина* (трикутника); 2) термінологічна деривація, тобто використання засобів словотвору, характерних для української мови, наприклад: *провідність, надпровідність*; 3) адаптація відповідно до фонетичних і граматичних закономірностей української мови термінів-слів іншомовного походження, переважна більшість яких належить до лексичних інтернаціоналізмів: *аббревіатура, дифтонг, ідіома*.

Термін може підпадати під дію такого лексико-семантичного процесу, як **детермінологізація**, внаслідок якої він стає загальноновживаним словом. При цьому втрачаються усі диференційні ознаки терміна і виникає нове слово з термінологічним значенням, яке вимагає уже не дефініції, а тлумачення.

ТЕМА: АКТИВНА І ПАСИВНА ЛЕКСИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Активна лексика сучасної української літературної мови.
2. Склад пасивної лексики: історизми; архаїзми; неологізми.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Із газет і журналів випишіть 10 речень із словами, що нещодавно ввійшли у вжиток. З'ясуйте походження, творення і значення неологізмів.

Завдання 2. Поділіть слова на архаїзми та історизми. У складі архаїзмів класифікуйте власне лексичні, лексико-словотвірні, лексико-фонетичні та семантичні різновиди. Доберіть до архаїзмів сучасні нормативні відповідники.

Ланіти, городовий, сап'янці, жупан, гряде, піїт, брань, вельми, перст, зигзиця, сотник, тать, очіпок, соцький, бранець, гусар, воутріє, динарій, сардак, ректи, орда, фунт, узріти, аще, плахта, віче.

Завдання 3. Із поетичних текстів Ліни Костенко випишіть речення з індивідуально-авторськими неологізмами. З'ясуйте їх значення та спосіб творення.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

До **активної лексики** належать звичайні, без помітної новизни або застарілості сучасні слова. Активно вживана частина слів об'єднує відносно обмежену кількість лексичних одиниць, що особливо часто використовуються в мовленні у зв'язку з найістотнішими для сучасного суспільства реаліями, поняттями і ситуаціями.

Щодо поширеності вживання слова активної лексики поділяються на дві великі групи:

а) загальнонародні слова, що активно використовуються в усіх стилях писемного і усного різновидів української літературної мови: *працювати, вода, червоний, гордість, щастя, рік, завжди*;

б) широковживані в різних галузях науки і мистецтва, техніки і виробництва терміни і номенклатурні слова: *діалектика, аналіз, нація, коаліція, акварель, квартет, атом, цейтнот*.

До складу **пасивної** лексики сучасної української літературної мови належать слова, які рідко вживаються її носіями в повсякденному спілкуванні. Обмежене вживання цих слів зумовлюється особливостями позначуваних ними явищ: рідкісних реалій, історизмів у широкому розумінні цього поняття, термінів, власних імен.

Пасивна лексика поділяється на дві групи.

До першої належать застарілі слова, які вже вийшли або виходять з активного вжитку у зв'язку з відсутністю потреби користуватися ними в повсякденному мовленні.

Другу групу складають нові слова, які не стали загальноновживаними або активно ще не використовуються носіями мови.

Отже, за активністю та вживаністю слова сучасної української літературної мови поділяються на: 1) звичайні, сучасні; 2) застарілі, або архаїзми; 3) нові, або неологізми.

Застарілі слова, або архаїзми (гр. давній, старовинний) з функціональної точки зору є такими тільки з погляду сучасної мови, тому що в інші періоди вони не виконували такої функції. Застарілими слова стають внаслідок постійного процесу архаїзації якоїсь частини словникового складу паралельно з процесом народження нових слів чи розвитком окремих нових значень.

Застарілі слова, що є наслідком архаїзації певних лексичних категорій, не відразу випадають із мовного вжитку. Відбувається поступовий перехід спочатку до пасивної лексики, а згодом до ще рідшого використання, а потім повного забуття носіями мови. Проте деякі слова переходять у лексичний

резерв мови, а через деякий час знову повертаються до активного фонду.
Наприклад, офіцер, міністр, указ тощо.

Частина слів архаїзується у зв'язку з тим, що зникають з побуту й життя суспільства позначувані ними предмети, явища, поняття, тобто у зв'язку з дією екстралінгвістичних факторів (позамовних), коли соціально-побутові та суспільно-політичні зміни впливають на мовні процеси. Такі слова називають **матеріальними архаїзмами, або історизмами**: *боярин, імператор, вельмож*.

Інші слова зникають із суспільного вжитку через витіснення їх рівнозначними одиницями, синонімічними відповідниками, що з певних причин виявляються більш прийнятними для називання тих самих предметів, подій, явищ, понять, для вираження тих самих думок. Для названої групи застарілих слів вживаються терміни **архаїзми, або стилістичні архаїзми**: *гради, весі, ратний, на прю*.

Архаїзми, залежно від того, застаріли вони в усіх своїх значеннях чи лише в окремих, поділяються на **лексичні і семантичні**.

Семантичні архаїзми – це слова, в яких поряд з активно вживаними в сучасній українській літературній мові значеннями є значення застарілі, наприклад: *живіт (життя), міщанин (житель міста), держати (мати за дружину)*.

За походженням застарілі слова бувають:

- 1) власне українські: *мисник, рало, купно, оний*;
- 2) старослов'янські: *аще, глаголити, десниця, отрок, подаяніє*;
- 3) запозичені з різних мов: *редут, політес, субтильний, сикурс*.

Неологізми (гр. новий і поняття, слово) – це нові слова, що з'являються в мові для позначення нових явищ дійсності. Потреба в них зумовлюється насамперед позамовними чинниками: соціальними і політичними змінами в суспільстві, розвитком науки і техніки, духовної культури тощо.

Розрізняються **загальномовні (узуальні) та індивідуально-авторські (оказіональні) неологізми**.

За структурно-семантичними особливостями загальнономовні неологізми поділяються на дві групи:

1. Лексичні неологізми – слова, в яких на тому чи іншому етапі розвитку мови новими є і зміст, і звукова оболонка. Вони утворюються за наявними в мові моделями або запозичуються з інших мов: *рухівець, менеджмент, дилер*.

2. Семантичні неологізми – це вживані раніше слова, в яких стара звукова оболонка наповнюється новим змістом: *зелені* – захисники природи.

Індивідуально-авторські неологізми залишаються в межах відповідних контекстів, виступаючи важливими стилістичними засобами увиразнення мовлення: *Стрункодівчина. Русодівчина. Руходівчина. Теплодівчина в ажурній сукні... (М. Семенко)*. До найпродуктивніших належать словотвірні засоби творення неологізмів.

ТЕМА: СТИЛІСТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛЕКСИКИ

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Лексика і стилі.
2. Міжстильова лексика.
3. Стилійно забарвлена лексика.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. З'ясуйте стильову приналежність наведених слів і сполучень слів. Складіть із поданими словами і сполученнями слів (на вибір) 5 речень різних функціональних стилів.

Милесенький, мій, парадигма, херувими, День Незалежності, нижче підписані, протокол, генерація, впав мені в око, святий Бог, любий, прошу взяти до уваги, великуватий, доводжу до Вашого відома, небокрай, суб'єкт, гарненький, дидактика, геть від мене, флексія, точнісінький, параграф,

толерантний, газогенератор, консиліум, інтегральний, естетичний, послушниця, інфікс.

Завдання 2. Запишіть 20 філологічних термінів. Розкрийте їх значення, з'ясуйте походження.

Завдання 3. Доберіть самостійно зразки текстів (5-7 речень) із використанням лексики різних стилістичних груп.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Значній частині слів не властиве закріплення за яким-небудь одним стилем. Вони утворюють розряд міжстильової лексики, вживаної у зв'язку з невираженістю, або нейтральністю, експресивно-оцінних значень у всіх стилях.

Стилістично нейтральна лексика переважає з кількісного погляду у словниковому складі української мови. На фоні слів, що входять до її складу, інші лексичні одиниці виявляють ті або інші відтінки емоційно-експресивних значень, оцінна специфіка яких реалізується в усному або писемному мовленні відповідної стильової приналежності. Ознака нейтральності безпосередньо пов'язана з загальноживаністю. Переважаючи з кількісного погляду, міжстильова нейтральна лексика утворює семантичну і структурну основу усних і писемних текстів.

Ядро стилістично нейтральної лексики утворюють слова, що виступають назвами: явищ природи; рослин і тварин; осіб за родинною спорідненістю; осіб за професійною або службовою приналежністю; найрізноманітніших предметів побутового середовища; ознак; дій, процесів і станів; просторових і часових понять; кількісних відношень; одиниць ваги; службово-граматичних елементів тощо. Найважливіша ознака міжстильової лексики полягає в тому, що вона зрозуміла для кожного, хто володіє сучасною літературною мовою.

Міжстильовій протиставляється лексика, закріплена за певними функціональними стилями, що визначають використання української мови у відповідних суспільно зорієнтованих сферах спілкування. З цього погляду

розрізняють насамперед такі дві форми функціонування української мови, як усне і писемне мовлення з властивим їм внутрішнім розшаруванням щодо стильових і стилістичних ознак.

Основу усної форми мовлення становить **розмовно-побутовий функціональний стиль**. Йому властиві такі типові ознаки реалізації комунікативного процесу, як невимушеність, спонтанність спілкування без попередньої підготовки, чітко виявлена ситуативна зумовленість, що впливає насамперед з так званих рольових характеристик учасників спілкування, переважно діалогічна форма обміну інформацією. Крім синтаксичної специфіки, розмовно-побутовий стиль має ряд типових власне лексичних ознак: використання слів з виразними експресивно оцінними позитивними і негативними значеннями; вживання розмовних варіантів лексичних одиниць, що мають інші літературно-нормативні відповідники; розвинена система творення демінутивних (зменшено-пестливих) лексичних одиниць (*мати – мама – матінка, матіночка, матонька, маточка, матуня, матусенька, матусечка, матуся, мамонька, мамочка*).

Експресивно-оцінна лексика розмовно-побутового стилю містить у своєму складі стилістично знижені, так звані просторічні слова, які часто перебувають за межами літературно-нормативного усного мовлення. У їх формуванні також важлива роль належить словотвірним процесам, наприклад: *задавака, невмивака, позивака, служака* тощо.

Одне з джерел поповнення розмовно-побутової лексики специфічними словами – семантичне стягнення аналітичних назв – словосполучень, наприклад: *залікова книжка – заліковка, читальний зал – читалка, публічна бібліотека – публічка, електричний поїзд – електричка, учителька хімії – хімічка* тощо.

Писемним мовленням послуговуються офіційно-діловий, публіцистичний і науковий функціональні стилі, хоч це, звичайно, не означає, що ознаки згаданих так званих книжних стилів не можуть виявлятися в усному мовленні,

зокрема в наказах і розпорядженнях, виступах ораторів на зборах і мітингах, наукових доповідях і дискусіях тощо.

Лексика офіційно-ділового стилю. До найсуттєвіших особливостей лексики належать: точність, конкретність, лаконічність, неприпустимість експресивно-оцінних нашарувань у значеннях слів, вживаних тільки в прямих значеннях, максимальна стандартизація, уніфікація спеціальної термінології. Офіційно-ділова лексика вживається в різного типу ділових паперах, законах, постановах і розпорядженнях, кодексах, договорах і угодах, нотах тощо, наприклад: *акт, наказ, протокол, інструкція, довідка, посвідчення, заява, резолюція, ратифікація* тощо.

Лексика публіцистичного стилю. Публіцистичний стиль розрахований на здійснення впливу, чому безпосередньо підпорядковується політична заостреність, підкреслене ідеологічне спрямування відповідних текстів. Публіцистична лексика дуже різнопланова за своїм складом. У ній представлені слова на позначення суспільно-політичних явищ (*боротьба, авангард, гуманізм, гуманність*), лексичні одиниці урочисто-піднесеного звучання (*безсмертя, героїзм, доблесть, доленосний*), слова викривальної семантики (*запроданець, визискувач, недолюдок, загарбник, душитель*).

Лексика наукового стилю. Відповідний функціональний стиль виконує насамперед інформативну функцію, основу якої становить диференційована різногалузева термінологія. Крім того, виділяється так звана загальнонаукова абстрактна лексика, представлена словами типу *абсолютний, абстракція, аргументація, система, системний, наслідок* тощо.

Термінологічна лексика окремих галузей наукового знання об'єднується у відносно замкнені лексичні підсистеми, до яких ставляться такі вимоги, як однозначність, дефінітивність, відсутність експресивно-оцінних нашарувань.

Функціональні стилі не становлять непорушних, непроникних комунікативних сфер. Між ними постійно відбувається взаємодія, взаємопроникнення окремих ознак, найважливішою серед яких виступає, безперечно, лексичний склад.

ТЕМА: ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ ЯК ЛІНГВІСТИЧНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Предмет і завдання фразеології як лінгвістичної дисципліни.
2. Поняття фразеологічної одиниці.
3. Типи класифікацій фразеологізмів.
4. Структурно-граматичні типи усталених виразів.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Користуючись фразеологічним словником української мови, поясніть значення поданих фразеологічних зворотів.

На всю губу; збити з пантелику; десята вода на киселі; на вагу золота; варитися у власному соку; вбиватися в колодочки; взяти за роги; висіти на язиці; вискочити, як Пилип з конопель; виссати з пальця; крига скресла; бити в литаври; лити воду на млин; як накупитися; каїнова печать; очей у Сірка позичати; руки загребуці; тихою сапою; сім п'ятниць на тиждень; собака на сні; лити крокодилячі сльози.

Завдання 2. Визначте типи фразеологізмів за семантичною класифікацією. Поясніть фразеологічне значення поданих одиниць.

Накивати п'ятами, пекти раків, на руку ковінька, байдики бити, катюзі по заслугі, стріляний горобець, летіти стрілою, передати куті меду, заткнути за пояс, притча во язи цех, бриючий політ, на руку ковінька, переливати з пустого в порожнє, березова каша, збити з пантелику, собаку з'їсти, від душі, задніх пасти, зворотний бік медалі, взяти на цугундер, куди ворон і кісток не заносить, лити воду на млин, ловити на гарячому, на всю губу, змотати вудочки, закликати до порядку, похнюпити голову, брати до уваги, бити баглаї, дати кучми.

Завдання 3. Наведіть 10-15 крилатих виразів, походження яких пов'язане з українською художньою літературою. Назвіть прізвище автора і художній твір, у якому вперше вживається вислів.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Наука, яка займається вивченням фразеологічної системи в її сучасному стані та історичному розвитку, називається **фразеологією**. Крім того, фразеологією називають також сукупність усіх фразеологічних зворотів, що існують у мові.

Предметом вивчення фразеології є стійкі сполучення двох і більше слів, що створюють семантичну цілісність і відтворюються в процесі мовлення як готові словесні формули. Фразеологія вивчає особливості структури фразеологічних одиниць, визначає причини фразеологізації їх, досліджує взаємовідношення фразеологічних зворотів з іншими лінгвістичними одиницями – словом, словосполученням, реченням, з'ясовує історико-етимологічну основу фразеологічних одиниць, вивчає закони розвитку фразеологічного складу. Отже, фразеологія вивчає фразеологічну систему мови в її сучасному стані та в історичному розвитку.

Диференційні ознаки фразеологізмів:

- 1) це готові утворення, які не будуються в процесі мовлення, а відтворюються як готові формули;
- 2) для них, як і для окремих слів, характерна постійність у складі, структурі й семантиці;
- 3) в акцентологічному відношенні це – звукові комплекси, складові компоненти яких мають два або більше основних наголосів;
- 4) це членовані утворення, компоненти яких усвідомлюються мовцями як слова.

Таким чином, диференційними **ознаками фразеологізмів** є *відтворюваність, надслівність, біакцентність, постійність у складі, структурі й семантиці.*

Спільні ознаки визначаються в **словах та фразеологізмах**: і ті й інші не конструюються щоразу в процесі мовлення, а відтворюються як готові значеннєві одиниці, а також у переважній більшості відзначаються стійкістю складу й структури. Значна група фразеологізмів зближується із словами й функціонально: вони вступають у синонімічні взаємини із лексемами й виконують синтаксичні функції певних частин мови.

Проте в структурно-семантичному плані фразеологічні одиниці є складнішими утвореннями, ніж слово. Зовнішньою ознакою, яка вирізняє ці лінгвістичні одиниці, є **цілооформленість слова й нарізнооформленість фразеологізму**. Складові частини слів – морфеми – не є самостійними одиницями мови, не існують поза оболонкою слова, компонентами ж фразеологічних одиниць є цілі слова з властивими їм формами словозміни, що здатні функціонувати й поза фразеологічним зворотом.

Спільність **фразеологізму та вільного словосполучення** виявляється в тому, що це **роздільнооформлені** одиниці. Проте якщо вільні словосполучення щоразу будуються в процесі мовлення за відповідними законами граматики, то фразеологізми відтворюються як готові цілісні одиниці автоматично. Значення звичайних синтаксичних одиниць з'являється в процесі спілкування згідно із правилами семантичної поєднуваності слів і словосполучень. Фразеологічна одиниця має своє **цілісне значення** в результаті метафоризації вільного словосполучення, а у вільного словосполучення цієї змістової внутрішньої форми немає, є тільки загальне значення, яке не цілісне, а є складовим.

Фразеологічним одиницям, як і синтаксичним, властиве варіювання структури, але можливості його у сфері фразеологічних одиниць значно менші. У них більш сталий порядок слів, ніж у регулярних синтаксичних одиницях.

Будову фразеологізмів розгляньте за таблицею:

Форма незалежного речення	Форма підрядного речення	Форма предикативного словосполучення	Форма підрядного словосполучення	Форма сурядного словосполучення	Поєднання повнозначного слова із службовим
<i>Не варта шкірка вичинки; далеко кущому до зайця</i>	-повне двоскладне речення: <i>куди і ворон кісток не заносить; куди око гляне;</i> -неповне двоскладне речення: <i>як риба у воді; як засватана дівка;</i> -односкладне речення: <i>хоч собак ганяй; де козам роги правлять</i>	- двочленні: <i>порохня сиплеться; завидки беруть;</i> - багаточленні: <i>ведмідь на вухо наступив; кров холоде в жилах</i>	- іменні: <i>білий світ; права рука;</i> -дієслівні: <i>сушити голову; снувати думки;</i> - прикметникові: <i>легкий на руку; важкий на підйом;</i> - прислівникові: <i>гірко на серці; подалі від лиха</i> - числівникові: <i>тридцять срібняків</i>	<i>Вірою і правдою; віднині й довіку</i>	<i>З розуму; з вогником; до лиця</i>

Загального визнання в науковій літературі набула **семантична класифікація**, в основу якої покладено принцип нерозкладності семантики фразеологічних одиниць, ступінь видозміни значення слова в різних синтаксичних і стилістичних умовах фразотворення. Розрізняють три типи фразеологізмів — фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення. Фразеологізми цього типу функціонують як немотивовані і непохідні одиниці, тому що у їх значенні відсутній зв'язок, навіть потенційний із значенням окремих компонентів, наприклад: *бити байдики, бити баглаї* — ледарювати, *пекти раків* — червоніти, *собаку з'їсти* — набути досвіду, тощо. Фразеологічні зрощення утворюють своєрідні синтаксичні складні слова, що виступають або в ролі частин речення, або цілих речень.

Фразеологічні єдності об'єднують у своєму складі фразеологізми, яким також властива семантична неподільність, але їх цілісна семантика перебуває у

мотиваційному зв'язку із значенням компонентів, наприклад: *не нюхати пороху, прикусити язика, кров з молоком, біла ворона, дихати на ладан* тощо.

Значення фразеологічних єдностей пов'язане з розумінням внутрішнього стрижня сполуки, потенційного смислу слів, які утворюють її. У фразеологічних єдностях досить чітко розрізняються граматичні відношення між компонентами.

Фразеологічні сполучення. До цього типу належать фразеологізми, утворювані поєднанням компонентів, один з яких характеризується вільним, а другий так званим зв'язаним значенням, наприклад: *брати участь, одержати перемогу, брати до серця, насунити брови*.

У фразеологічних сполученнях синтаксичні зв'язки відповідають живим граматичним нормам. Разом з тим ці зв'язки не формуються щоразу як вільні, зумовлені комунікативно-ситуативним поєднанням слів. Вони відтворюються у структурі готових, закріплених узуальним вживанням фразеологічних одиниць.

Крім того, існують інші класифікації фразеологічних одиниць, що подано в таблиці:

Граматична класифікація	Стилістична класифікація	Генетична класифікація	
<ul style="list-style-type: none"> - іменні: <i>ахілесова п'ята; стріляний горобець;</i> -дієслівні: <i>ляси точити; намилити шию;</i> - прикметникові: <i>не в тім'я битий; кров з молоком;</i> - прислівникові: <i>як на долоні; на живу нитку;</i> - вигуківі: <i>от тобі й на; туди до лиха</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - розмовно-побутові: <i>як тіло без душі; іти світ за очі;</i> - народнопоетичні: <i>при битій дорозі; не так склалось. Як гадалось;</i> - книжні: <i>зійти з орбіти; питома вага; коефіцієнт корисної дії</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - питомо українські: <i>передати куті меду; облизня піймати; на руку ковінька;</i> -запозичені: <i>ab ovo; ad hos Sturm und Drang;</i> - фразеологічні кальки: <i>синя панчоха</i> (англ. <i>blue stocking</i>); <i>боротьба за існування</i> (англ. <i>struggle for life</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> - крилаті вирази майстрів слова: <i>вогонь в одезі слова; борітеся – поборете</i> - професійно-термінологічні вирази: <i>як нитка за голкою; поголити без мила;</i> - вислови біблійного походження: <i>притча во язицех; манна небесна;</i> - вирази з античних джерел: <i>гордіїв вузол; лебедина пісня</i> - вирази з усної народної творчості: <i>чесне діло роби сміло; конем грати</i>

Прислів'я, приказки, крилаті вислови і складені терміни є об'єктом суперечок щодо віднесеності їх до окремого різновиду фразеологічних одиниць. Проте за структурними, генетичними та функціональними ознаками деякі мовознавці розглядають їх як усталені вирази, що вивчаються у фразеології.

Прислів'я – це виражений структурою речення народний вислів повчального змісту (буквального чи алегоричного плану), який формулює певну життєву закономірність чи правило, що є широким узагальненням багатовікових спостережень народу, його суспільного досвіду. Це обов'язково граматично та інтонаційно оформлене судження, що співвідноситься не з словом, в основі якого лежить певне поняття, а з реченням: *Радість красить, а печаль палить; Дивиться, як кіт на сало.*

Приказка – це народний вислів, організований за моделлю синтаксично замкненого речення, але позбавлений узагальнюючого характеру. Це зворот мови, вислів, елемент судження на відміну від прислів'я, яке є закінченим судженням, завершеною думкою. Вона, як щось недомовлене, вимагає свого логічного розвитку, завершення, іноді відповіді на питання.

Семантичний обсяг прислів'їв та приказок різний: прислів'я за своїм смислом завжди двопланове – має прямий план змісту висловлення, що точно відповідає значенню його слів-компонентів, і алегоричний план змісту висловлення, який не відповідає значенню тих слів, що входять до його складу. Приказка ж за своїм змістом завжди однопланова, з прямим смислом змісту висловлення: *Немає науки без муки.* Проте чітку межу між прислів'ями та приказками все ж провести не завжди можна. У мові існує значна кількість прислівно-приказкових висловів.

Щодо граматичної організації, то типовими моделями прислів'їв та приказок є прості непоширені речення, що складаються лише з головної пари: *Совість - порука; Мова - не полова.* Іноді в них опускається підмет, присудок чи повністю граматичний центр, що надає більшої енергійності вислову: *До*

людей - по розум, до матері — по серце. Досить поширеними є також конструкції стислих безсполучникових речень: *Не побігаєш - не пообідаєш*.

Також для цих сталих конструкцій звичайними є архаїчні форми дісприслівників (*Не так як хотя, - так як мога*), поєднання дісприслівникових зворотів із безособовими конструкціями (*Мовивши слово, треба бути паном*), що з погляду сучасного стилістичного синтаксису не є звичним.

Крилаті вислови – це сталі словесні формули, що являють собою часто повторювані в писемному й усному мовленні влучні вислови, джерело яких може бути встановлене. Вони зберігають більш чи менш прозоро зв'язок з першоджерелом виникнення, на відміну від інших фразеологічних одиниць.

Складені терміни (термінологічні словосполучення) зумовлені розвитком різних галузей науки, техніки, мистецтва. За структурою вони можуть бути двочленими (*прогресивна дисиміляція*), тричленими (*найвищий ступінь порівняння*), багаточленими (*категорія безвідносної міри якості*).

Щодо семантики складені терміни поділяються на два типи: 1) словосполучення, мотивація значень яких чітка і зрозуміла (*голосний звук, багатозначне слово*); 2) словосполучення, мотивація значень яких втрачена (*петрів батіг - назва рослини*).

ТЕМА: БАГАТОЗНАЧНІСТЬ, СИНОНІМІЯ ТА АНТОНІМІЯ СЕРЕД ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Поняття про синонімію фразеологічних одиниць.
2. Фразеологічні омоніми.
3. Антонімічні фразеологічні пари.
4. Явище варіантності у сфері фразеології.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. До поданих фразеологізмів доберіть синоніми. Розкрийте значення фразеологізмів, складіть речення (текст) з фразеологізмами одного синонімічного ряду.

Як кіт наплакав, кури не клюють, замилювати очі, п'ятами наківати, точити яси, стояти горою, заварити кашу, нічирк, впасти в око, не за горами.

Завдання 2. Розподіліть подані фразеологізми на антонімічні пари. Визначіть семантичну основу протиставлення, значення та групу фразеологізмів.

Вийти на орбіту, як красна дівиця, потерпіти фіаско, з ніг валиться, входити в колію, аж у руках горить, як кіт наплакав, у сорочці народився, третій калач, брати близько до серця, зійти з орбіти, вибиватися з колії, кров з молоком, і кури не клюють, ні за холодну воду, узяти верх, не судилася доля, з глузду з'їхати, де раки зимують, не брати до уваги, за розум взятися, рукою подати.

Завдання 3. Прочитайте текст, випишіть фразеологізми. За поданою нижче схемою зробіть їх аналіз.

Вони таки не мають смальцю в голові, а Бога в череві, бо думають, що вона дурна. А Даруся не дурна – вона солодка. В сільраді за таким розумом у книжку дивляться, а Даруся все у своїй голові тримає. З курми вона говорить краще, ніж із людьми (М. Матіос).

Схема аналізу фразеологізмів

1. Виділити з тексту фразеологізми.
2. Значення фразеологізму.
3. Походження фразеологізму.
4. Семантичний тип фразеологізмів (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення).
5. Граматичний тип фразеологізмів (іменникові, прикметникові, дієслівні).
6. Дібрати синонімічні, антонімічні фразеологізми (якщо має).

7. Стилiстична характеристика фразеологiзму (розмовний, книжний, фольклорний, застарiлий, лайливий тощо).
8. Синтаксична роль у реченнi.

МЕТОДИЧНI РЕКОМЕНДАЦIЇ

Фразеологiчні одиницi можуть уживатися в кiлькох значеннях, вступати в омонiмiчнi, синонiмiчнi, антонiмiчнi вiдношення.

Багатозначнiсть фразеологiзмiв має свої специфiчнi особливостi, якi обумовлюються ступенем семантичної цiлiсностi, структурно-семантичною залежнiстю окремих компонентiв стiйких словосполучень. Наприклад, *крутити головою* – 1) захоплювати кого-небудь, закохувати; 2) говорити неправду. Критерiєм розрiзнення значення фразеологiзму є словесне i фразеологiчне оточення, в якому значення фразеологiзму конкретизується.

Фразеологiчними омонiмами називаються одиницi, однаковi структурою та лексичним складом, але мають рiзнi значення. Фразеологiчних омонiмiв небагато. Саме мовне оточення дає можливiсть виявити у фразеологiзмi кiлька значень, наприклад: *землi пiд ногами не чути* – 1) втiкати; 2) бiгти; 3) у розпачi йти; 4) бути молодим, бадьорим.

Фразеологiчнi синонiми – це ряд фразеологiчних висловiв, якi, виражаючи одне i те ж поняття, вiдрiзняються один вiд одного експресивно-смисловими вiдтiнками або тим, що належать до рiзних функцiональних типiв мовлення. Наприклад: старанно працювати – *засукавши рукава, не покладаючи рук, у полi чола*. В ролi доминанти тут виступає окреме слово або вiльне словосполучення, бо кожний фразеологiзм має вже в собi заряд експресiї.

Сутнiсть **фразеологiчної антонiмiї** полягає в полярному протиставленнi значень фразеологiзмiв при їх семантичнiй спiльностi. Полярнiсть i спiльнiсть семантики – неодмiнна ознака антонiмiї фразеологiзмiв. Фразеологiзми, якi не мають спiльностi в семантицi, не виявляють i полярностi. Вони не можуть називатися антонiмами.

Фразеологічні антоніми – це: 1) усталені звороти, які, характеризуючи предмети і явища дійсності з певного боку, дають їм протилежну оцінку, наприклад: *чуже бачить і під лісом, а свого не бачить і під носом; ні богу свічка ні чорту кочерга*; 2) дві фразеологічні одиниці з протилежними значеннями, наприклад: *у рот води набрати – теревені правити; кури не клюють – як кіт наплакав; жити як кішка з собакою – жити душа в душу*.

Фразеологічні варіанти – це різновиди фразеологічних одиниць, які є тотожними за значенням, стилістичними й синтаксичними функціями, але частково відрізняються лексичним складом або порядком слів, наприклад: *взяти гору (верх); брати (взяти, вбрати, забрати) в шори; кров пити (смоктати)* [11].

Фразеологічна трансформація є формою структурно-семантичного перетворення стійких словосполучень. Одним із активних шляхів трансформацій фразеологічних одиниць є заміна одного чи кількох компонентів фразеологізму словом чи словосполученням із вільним лексичним значенням, що в одних випадках художньо увиразнює контекст, а в інших – актуалізує змістові компоненти, свідомо вибрані як найвагоміші. Так, загальноприйнятий фразеологізм *зриватися з язика (уст, губів)* у О. Сенчика зазнає трансформацій у вигляді синонімічної заміни: *«Я ... турецький курд афганського походження, – ненароком сповзає з язика, бо згадую слова дядька Гаврила, що покірних люблять лише дурні!»*; *«Мій рейтинг залицяльника сповзає до нуля, чекаю, поки тьмянний пошелек у мізку складеться в душу. Бува, й прохопить мене, то на язик таке повзе ...»* [Л. Пац].

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова : Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навчальний посібник. Київ : ВЦ „Академія”, 2006. 368 с.
2. Від звука до тексту: Аналіз мовних одиниць різних рівнів: навч. посібн.; за ред. А. А. Силки. Вид. 2-ге, випр. і допов. Суми: Університетська книга, 2013. 348 с.
3. Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. А. П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ : Вища шк., 2002. 439 с.
4. Зарицький М. С. Актуальні проблеми української термінознавства: Підручник для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Політехніка, 2004. 128 с.
5. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник / за ред. С. О. Караман. Київ : «Літера ЛТД», 2011. 520 с.
6. Лисиченко Л.А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти. Харків: Вид. група «Основа», 2008.
7. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Берковець В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / за ред. А.К. Мойсієнка Київ : Знання, 2013. 340 с.
8. Потапенко О. І., Кожуховська Л. П., Довбня Л. Е. та ін. Етимологія української мови : Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. 2-е вид. доп. і випр. Київ : Міленіум, 2003. 204 с.
9. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. Київ : Критика, 2005.
10. Сучасна українська літературна мова: підручник / [М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.] ; за ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. Київ : Вища школа, 2009. 414 с.

11. Сучасна українська мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. 4-те вид. Київ : Либідь, 2008. 488 с.
12. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посіб. Київ : Знання, 2007.
13. Українська мова : Енциклопедія. Київ, 2000.
14. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019. 391 с.
15. Шкуратяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс [Текст] : навч. посібник для студентів нефілологічних спеціальностей вищ. навч. закладів. Київ : Вища школа, 2007. 823с.
16. Ющук І. П. Українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2003. 640 с.

Інформаційні ресурси:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови – URL: <http://www.slovnyk.net>.
2. Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я., Тоцька Н. І., Уздиган І. М. Сучасна українська літературна мова: Підручник. За ред. А. П. Грищенко. 3-тє вид., допов. Київ : Вища шк., 2002. 439 с. – URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk649258.pdf>
3. Електронні версії словників термінографічної серії «СловоСвіт». – URL: tc.terminology.lp.edu.ua/ZIP/Terminohrafichna_serija_Slowo...
4. Жовтобрюх, М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : [у 2 ч.] Ч. 1 : підруч. для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів. Вид. 3-тє. Київ : Радянська школа, 1965. 422 с. – URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000591
5. Ізборник. – URL: <http://litopys.org.ua>
6. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник / За ред. С. О. Караман. Київ : «Літера ЛТД», 2011. 520 с. – URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/11333/1/%D0%A1%D0%A>

[3%D0%9B%D0%9C_%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD.pdf](#)

7. Лінгвістичний портал з української мови. – URL: www.mova.info.
8. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Бондаренко В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник. Київ : Знання, 2010. 270 с. – URL: <https://pick.net.ua/uk/extra/psosvita/1310-suchasna-ukrainska-literaturna-mova>
9. Словники он-лайн. – URL: www.rozum.org.ua .
10. Словники України. – URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua>.
11. Сучасна українська літературна мова : підруч. для студентів вузів, які вивч. дисципліну "Сучас. укр. літ. мова" / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.]; за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища школа, 1994. 413, [1] с. – URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0004002
12. Українська мова : Енциклопедія. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>.
13. Ціхоцький І., Левчук О. Лексикологія сучасної української літературної мови. Практикум : Навчально-методичний посібник для студентів I курсу філологічного факультету. Львів, 2014. 258 с. – URL: <https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/05/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC.pdf>